

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ
เพื่อการพึ่งพาตนเองของวิถีชีวิตชุมชน

อาจารย์อัครกะบัทคาน ปาทาน
สาขาวิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

ประจำปีงบประมาณ 2558

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ
เพื่อการพึ่งพาตนเองของวิถีชีวิตชุมชน

อาจารย์อัครกะบัทคาน ปาทาน
สาขาวิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณแผ่นดิน
ประเภทงบพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น
ประจำปีงบประมาณ 2558

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภัยพิบัติภัยธรรมชาติ ของจังหวัดเพชรบูรณ์ 2) เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติแก่ชุมชนการศึกษาครั้งนี้กำหนดพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ประกอบด้วย 8 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอชนแดน อำเภอหล่มสัก อำเภอศรีเทพ อำเภอบึงสามพัน อำเภอน้ำหนาว อำเภอวังโป่ง และอำเภอเขาค้อ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่รับรู้การก่อให้เกิดปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ และการนำองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้กับปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์ การสัมภาษณ์ได้ร่วมทำการวิเคราะห์ตามหลักการของ Focus group กับผู้ให้สัมภาษณ์ด้วย การศึกษาได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ทำการศึกษารวม 25 คน ประกอบด้วย 1) กลุ่มบุคคลที่มีภูมิปัญญา มีองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ยังใช้และสามารถถ่ายทอดได้ ที่อาศัยและประกอบอาชีพในพื้นที่ทำการศึกษา ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาท้องถิ่น ประชาชนทั่วไป และผู้มีความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) กลุ่มผู้บริหารองค์กรท้องถิ่น ที่ได้อาศัยและประกอบอาชีพและเป็นผู้มีคุณสมบัติได้รับ การเลือกให้ทำหน้าที่ตัวแทนการบริหารและปกครองท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย ที่สามารถกำหนด แนวทางยุทธศาสตร์หรือนโยบายในการแก้ปัญหาการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติโดยการใช้ภูมิปัญญา ท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบสำคัญสู่การนำไปปฏิบัติ ประกอบด้วย นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด นายกองค์การบริหารส่วนตำบล นายกเทศมนตรี และ 3) กลุ่มผู้ประกอบอาชีพราชการประจำระดับหัวหน้าหน่วยงาน ในหน่วยงานด้านการปกครอง หน่วยงานรับผิดชอบด้านภัยพิบัติในพื้นที่ ไปปฏิบัติตามแนวทางนโยบายและ การประยุกต์หลักการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไปใช้ร่วมกับหลักการแก้ปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ หลักวิชาการและในระยะเวลาดำเนินการสัมภาษณ์ ระหว่าง เดือน มกราคม 2558 – มีนาคม 2558

ผลการวิจัย สรุปได้ดังนี้

1) ผลการสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภัยพิบัติภัยธรรมชาติ ของจังหวัดเพชรบูรณ์ ได้แนวทาง 2 ลักษณะ คือ ด้านองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่รับรู้ ที่ก่อให้เกิดปัญหาการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ และด้านการนำองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น นำมาใช้ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติที่ง่าย มีเหตุผลให้ประชาชนที่ประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติ สามารถนำไปใช้ได้

2) ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ แก่ชุมชน จากการศึกษาที่จะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ หากจะนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นในอดีต มาใช้อาจไม่ได้ผล เพราะในปัจจุบันเหตุทางธรรมชาติที่ ของป่าไม่ถูกทำลายทำให้ฤดูกาล ผิดเพี้ยนไปจากสมัยอดีต แล้วส่งผลให้สัตว์ที่มีพฤติกรรมในการคาดเดาและสังเกต เป็นสมมุติฐาน ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ลดจำนวน จนถึง สูญพันธุ์ และทำให้สัตว์มีพฤติกรรมผิดเพี้ยนไป เช่นการ ร้องผิดเวลา ผิดฤดู การผสมข้ามพันธุ์ การอพยพถิ่นไม่เป็นที่ เป็นเวลา แต่ยังมีพฤติกรรมตาม ธรรมชาติที่ใช้สังเกต ตามองค์ความรู้ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นนำมาใช้ได้ ในปัจจุบันได้มีวิวัฒนาการด้าน เทคโนโลยีการพยากรณ์อากาศ ระบบ ดาวเทียม ที่คนในพื้นที่ได้เชื่อถือจนล้มภูมิปัญญาท้องถิ่นมา ouse

คำสำคัญ ภัยพิบัติทางธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยคำแนะนำต่าง ๆ จากคณาจารย์ และบุคลากร คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และความร่วมมือช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากบุคคลหลายฝ่าย ที่สละเวลาให้คำแนะนำ คำปรึกษา รวมถึงข้อเสนอแนะต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พงณา ตั้งวรรณวิทย์ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ที่ได้ให้ความกรุณา ให้คำปรึกษาแนะนำ

ขอขอบพระคุณผู้เชี่ยวชาญในชุมชน ครู เจ้าหน้าที่ทางการศึกษา ในจังหวัดเพชรบูรณ์ ที่ให้ความกรุณาตรวจสอบ และเสนอแนะในการพัฒนารูปแบบ และการให้ข้อมูลในการทำวิจัยแก่คณะผู้วิจัย

ท้ายสุดนี้ คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูงยิ่ง ทุนการวิจัยที่ได้รับจากทุนอุดหนุนการวิจัยของจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2558 ที่ได้ให้ทุนอุดหนุนการวิจัยครั้งนี้มา ณ ที่นี้ด้วย

อาจารย์อัคกะบัทคาน ปาทาน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ข
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญภาพ	ซ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	1
1.3 ระเบียบวิธีวิจัย	2
1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ	3
1.5 ประโยชน์ที่ได้รับ	4
บทที่ 2 ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น	6
2.1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น	6
2.1.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น	8
2.1.3 คุณสมบัติของผู้ทรงภูมิปัญญาไทย	9
2.1.4 คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาไทย	12
2.2 แนวคิดการมีส่วนร่วมชุมชน	15
2.2.1 ความหมายการมีส่วนร่วมของชุมชน	15
2.2.2 ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน	16
2.3 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	18
2.3.1 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	18
2.3.2 ขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	18
2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	23

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 3 วิธีการดำเนินงานวิจัย	24
3.1 ระเบียบวิธีวิจัย	25
3.2 ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และวิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง	25
3.3 เครื่องมือและการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	26
3.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	27
3.5 การวิเคราะห์และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล	28
บทที่ 4 ผลของการวิจัย	30
4.1 ผลสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภัยพิบัติภัยธรรมชาติ	31
4.2 ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการเกิด ภัยพิบัติทางธรรมชาติแก่ชุมชน	35
บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	41
5.1 สรุปและอภิปรายผลการศึกษาวิจัย	43
5.2 ข้อเสนอแนะ	44
บรรณานุกรม	45
ภาคผนวก ก	46
ประวัติคณะผู้วิจัย	51

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
4-1	ผลการวิเคราะห์ลำดับภัยพิบัติและสถานการณ์ฉุกเฉินของจังหวัดเพชรบูรณ์	31
4-2	แสดงรายชื่อหมู่บ้านเสี่ยงภัยดินถล่ม จังหวัดเพชรบูรณ์	33
4-3	แสดงพื้นที่เสี่ยงหลุมยุบจังหวัดเพชรบูรณ์	34

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา

ชุมชนและสังคมจะดำรงอยู่ได้ก็ด้วยความร่วมมือของคนในชุมชนที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนให้เติบโตในทิศทางที่ดีงาม เหมาะสมกับสภาพของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งสิ่งหนึ่งที่จะมีส่วนช่วยให้สังคมเกิดการเรียนรู้และพัฒนาาร่วมกัน คือ การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นสิ่งที่คนรุ่นก่อนได้เรียนรู้ สั่งสม ยอมรับ และถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น แต่คนในปัจจุบันนี้ไม่ค่อยเห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนของตนเอง เพราะกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี การเรียนรู้ภูมิปัญญา ให้เด็กและเยาวชนเป็นผู้สืบทอด ภูมิปัญญาจากผู้รู้ในชุมชน เพื่อให้เยาวชนสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ ถ่ายทอดประมวลผล ตลอดจนสนับสนุนให้เยาวชน และชุมชนโดยตระหนักถึงความสำคัญของชุมชน มีความเข้าใจรากเหง้า ความเป็นวัฒนธรรม แบ่งปัน เกื้อกูลช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการศึกษาเรียนรู้วิถีการดำรงชีวิต ชุมชนภูมิปัญญาพื้นบ้าน ที่มีมาช้านาน บนพื้นฐานของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องสอดคล้องกันกับวิถีชีวิตชุมชน

ภัยพิบัติทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นบ่อยในจังหวัดเพชรบูรณ์ มีการแก้ไขปัญหาลากหลายวิธีจากหลากหลายหน่วยงาน แต่ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษรังสรรค์ไว้น่าจะนำมาเป็นแนวทางในการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ เนื่องจากเน้นความสมดุลทางธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมในการสร้างทรัพยากรการเรียนรู้สู่ชุมชนและท้องถิ่น เป็นแนวทางหนึ่งที่จะสามารถช่วยพัฒนาคนในสังคมให้มีคุณภาพ ส่งผลให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นมีข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติเพื่อการพึ่งพาตนเองของวิถีชีวิตชุมชน

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภัยพิบัติภัยธรรมชาติ ของจังหวัดเพชรบูรณ์

1.2.2 เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติแก่ชุมชน

1.3 ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคล 3 กลุ่มในพื้นที่ ทำการศึกษา รวม 25 คน โดยมุ่งสัมภาษณ์เชิงลึกในพื้นที่ 8 อำเภอ ที่มีพื้นที่เกิดอุทกภัยและดินถล่ม ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ โดยให้การเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษานี้กำหนดพื้นที่ ที่มีความเสี่ยงอุทกภัยและดินโคลนถล่มของจังหวัดเพชรบูรณ์ มีทั้งหมด 8 อำเภอ ได้แก่

- 1) อำเภอเมือง มีตำบลตะเภา 3 หมู่บ้าน ตำบลบ้านโตก 4 หมู่บ้าน ตำบลป่าเถา 2 หมู่บ้าน ตำบลท่าพล 5 หมู่บ้าน และตำบลวังฆมภู 5 หมู่บ้าน
- 2) อำเภอชนแดน มีตำบลชนแดน 8 หมู่บ้าน ตำบลคงขุย 7 หมู่บ้าน ตำบลท่าข้าม 1 หมู่บ้าน ตำบลพุทธบาท 2 หมู่บ้าน ตำบลตะกุดไร 2 หมู่บ้าน และตำบลศาลาลัย 3 หมู่บ้าน
- 3) อำเภอหล่มสัก มีตำบลน้ำก้อ 5 หมู่บ้าน ตำบลน้ำซุน 7 หมู่บ้าน ตำบลนุ่งน้ำเต้า 5 หมู่บ้าน ตำบลนาซ่า 1 หมู่บ้าน ตำบลบ้านเนิน 1 หมู่บ้าน ตำบลศิลา 2 หมู่บ้าน และตำบลวังบาล 2 หมู่บ้าน
- 4) อำเภอศรีเทพ มีตำบลศรีเทพ 2 หมู่บ้านและตำบลบ่อไทย 1 หมู่บ้าน
- 5) อำเภอบึงสามพัน มีตำบลหนองแจง 6 หมู่บ้าน และตำบลสระแก้ว 4 หมู่บ้าน
- 6) อำเภอน้ำหนาว มีตำบลหลักด่าน 2 หมู่บ้าน
- 7) อำเภอวังโป่ง มีตำบลซำเปิบ 1 หมู่บ้าน
- 8) อำเภอเขาค้อ มีตำบลเขาค้อ 1 หมู่บ้านและตำบลริมสีมวัง 1 หมู่บ้าน

ดำเนินการคัดเลือกชุมชนที่ประสบภัยพิบัติ เพื่อเข้าร่วมงานวิจัยจากจำนวนหมู่บ้านในพื้นที่ที่รับผิดชอบทั้งหมด โดยการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายใช้วิธีสุ่มอย่างง่ายจากประชากรที่เข้าร่วมเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม รายละเอียดดังนี้

- 1) กลุ่มบุคคลที่มีภูมิปัญญา มีองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ยังใช้และสามารถถ่ายทอดได้ ที่อาศัยและประกอบอาชีพในพื้นที่ทำการศึกษา ประกอบด้วย ผู้นำ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาท้องถิ่น ประชาชนทั่วไป และผู้มีความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2) กลุ่มผู้บริหารองค์กรท้องถิ่น ที่ได้อาศัยและประกอบอาชีพและเป็นผู้มีคุณสมบัติได้รับการเลือกให้ทำหน้าที่ตัวแทนการบริหารและปกครองท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย ที่สามารถกำหนดแนวทางยุทธศาสตร์หรือนโยบายในการแก้ปัญหาการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติโดยการใช้ภูมิ

ปัญหา ท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบสำคัญสู่การนำไปปฏิบัติ ประกอบด้วย นายกองค้การบริหารส่วนจังหวัด นายกองค้การบริหารส่วนตำบล นายกเทศมนตรี

3) กลุ่มผู้ประกอบอาชีพราชการประจำระดับหัวหน้าหน่วยงาน ในหน่วยงานด้านการปกครอง หน่วยงานรับผิดชอบด้านภัยพิบัติในพื้นที่ ไปปฏิบัติตามแนวทางนโยบายและ การประยุกต์หลักการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ร่วมกับหลักการแก้ปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ หลักวิชาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ประกอบด้วย หัวหน้าสำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย นายอำเภอ ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดเทศบาล

การสัมภาษณ์จะทำการวิเคราะห์ Focus group ร่วมกับผู้ให้สัมภาษณ์เบื้องต้น

2. เครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่รับรู้ การก่อให้เกิดปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ และการนำองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้กับปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์

การสัมภาษณ์ได้ร่วมทำการวิเคราะห์/สังเคราะห์กับผู้ให้สัมภาษณ์ด้วย การศึกษาได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ทำการศึกษารวม 25 คน ในระยะเวลาดำเนินการสัมภาษณ์ ระหว่างเดือน มกราคม 2558 – มีนาคม 2558

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

งานวิจัยนี้มีคำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

1.5.1 ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นจากวิถีการดำรงชีวิตที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของการดำรงชีวิตให้ผสมผสานกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของกลุ่มชน ภูมิปัญญาเหล่านี้เกิดขึ้นมาจากความเฉลียวฉลาดของแต่ละบุคคลเป็นการปฏิบัติในชีวิตประจำวันหรือได้รับจากการศึกษาเรียนรู้จากพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง หรือผู้มีความรู้ในท้องถิ่นหลายชั่วอายุคน รวมถึงการเรียนรู้จากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือการมีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน และระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ เป็นการเรียนรู้และสั่งสมเป็นประสบการณ์ถ่ายทอดสืบต่อกันมา

1.5.3 ภัยพิบัติ (Natural Disasters) หมายถึง ภัยที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อชีวิต และทรัพย์สิน โดยส่งผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมทั้งในระยะสั้น และระยะยาว ภัยพิบัติแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ภัยพิบัติทางธรรมชาติ และภัยพิบัติที่มนุษย์สร้างขึ้น

ภัยพิบัติทางธรรมชาติ คือ ภัยในรูปแบบต่าง ๆ ทางธรรมชาติที่ได้มีการศึกษารวบรวม และบันทึกรายละเอียดไว้ อาจสรุปได้เป็น 10 ประเภท คือ

- 1.5.3.1 การระเบิดของภูเขาไฟ (Volcano Eruptions)
- 1.5.3.2 แผ่นดินไหว (Earthquakes)
- 1.5.3.3 คลื่นใต้น้ำ (Tsunamis)
- 1.5.3.4 พายุในรูปแบบต่าง ๆ (Various Kinds of storms) คือ
  - ก. พายุแถบเส้น Tropics ที่มีแหล่งกำเนิดในมหาสมุทร (Tropical Cyclones)
  - ข. พายุหมุนที่มีแหล่งกำเนิดบนบก (Tornadoes)
  - ค. พายุฝนฟ้าคะนอง (Thunderstorms)
- 1.5.3.5 อุทกภัย (Floods)
- 1.5.3.6 ภัยแล้ง หรือทุพภิกขภัย (Droughts)
- 1.5.3.7 อัคคีภัย (Fires)
- 1.5.3.8 ดินถล่ม และโคลนถล่ม (Landslides and Mudslides)
- 1.5.3.9 พายุหิมะและหิมะถล่ม (Blizzard and Avalanches) และ
- 1.5.3.10 โรคระบาดในคนและสัตว์ (Human Epidemics and Animal Diseases)

1.6 ประโยชน์ที่ได้รับ

- 1.6.1 ได้องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดเพชรบูรณ์
- 1.6.2 ผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทางด้านภัยพิบัติทางธรรมชาติ
- 1.6.3 ประชากรในชุมชนสามารถนำมาปฏิบัติเพื่อบรรเทาสาธารณภัยของตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้

บทที่ 2

ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพื่อการพึ่งพาตนเองของวิถีชีวิตชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษาทฤษฎี แนวคิด และหลักการโดยนำเสนอรายละเอียด ดังต่อไปนี้

2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1.3 คุณสมบัติของผู้ทรงภูมิปัญญาไทย

2.1.4 คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาไทย

2.2 แนวคิดการมีส่วนร่วมชุมชน

2.2.1 ความหมายการมีส่วนร่วมของชุมชน

2.2.2 ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน

2.3 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2.3.1 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2.3.2 ขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ครอบครัวไทยมีปู่ย่าตายาย พ่อแม่ลูก วงศาคณาญาติ สั่งสอนสืบทอดความคิด ความเชื่อ และความรู้ที่กลมกลืนกับวิถีชีวิต เด็กเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับธรรมชาติ ทำงานเป็น ปรับตัวได้ เด็บโตเป็นผู้ใหญ่ สร้างสรรค์สังคมไทย

สังคมไทย ความเป็นชาติไทย มีฐานที่มั่นคงของภูมิปัญญาไทย คนไทยรู้จักเลือก ถิ่นฐานสร้างบ้านเรือน เรามีหมู่บ้านริมสองฝั่งคลอง บนที่ดอน บนเนิน ตามหุบเขาสร้างบ้านได้ ถิ่นสูง พื้นน้ำท่วม หลังคาหน้าจั่วรับลมฝน ทำเหมืองฝาย กักน้ำไว้ทำนาทำไร่ เรามีเครื่องมือทำ มาหากิน มีไถ มีคราด แร้ว เบ็ดราว ระหัดวิดน้ำ ชาวสวนแช่ยาจุน เปลือกสะเดา เพื่อฟันทำลาย แมลงที่กัดกินผลไม้ แม่บ้านเก็บดอกฝ้าย กรอใยไหม ทอผืนลายงดงาม ย้อมผ้าด้วยแก่นขนุน สีสดสวยของดอกไม้ เย็บเสื้อผ้าแบบไทย

ชาติไทยอักษรไทยและเลขไทยของเราเอง เรามีถ้อยคำร้อยกรองที่ไพเราะ เพลง กล่อมเด็ก เพลงพื้นบ้าน ทำร้ายรำทึงดงาม อ่อนช้อย ร่าเริง สง่างาม ตามเสียงดนตรีไทย

สมุนไพรนานาชนิด กัดคั้นนำมาผสมเป็นยาสมุนไพรแก้ไข้

อาหารไทยนั้นปรุงอย่างประณีต รสอร่อยเลิศ ทั้ง หลน ยำ ปลา แกง คั่ว ผัด ทอด งานครัวฝีมือปรุงหลากหลาย เช่น ปิ้งย่าง หลาม เผา ผิง

คำสั่งสอนชวนคิดเป็นสุภาษิต คำพญา จารึกใบลาน วรรณกรรม

ตัวอย่างที่กล่าวมานี้ เป็นศักดิ์ศรีของชาติ เป็นความฉลาด ความเชี่ยวชาญ ของ บรรพบุรุษที่สั่งสมสืบทอดกันมาเรียกว่า ภูมิปัญญาไทย

ส่วนหนึ่งของเนื้อเพลง “เราสู้” ได้แสดงถึง พระบรมเดชานุภาพของ พระมหากษัตริย์ และความกล้าหาญชาญฉลาดของบรรพบุรุษไทย ที่ได้ร่วมกันธำรงรักษาเอกราช และสร้างศักดิ์ศรีของชาติไทยมาตราบจนปัจจุบัน

คนไทยมีวิถีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีความรักความผูกพันใน หมู่วงศ์าคณาญาติ ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และมีลักษณะเป็นชุมชนเกษตรกรรมแม้ว่าความ เปลี่ยนแปลงของสังคมไทยจะมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในชีวิตประจำวันและทำมาหากิน ในระบบอุตสาหกรรมด้วย แต่คนไทยก็ยังสามารถดำรงเอกลักษณ์และปรัชญาสามารถที่บรรพชนได้ สร้างสมไว้และถ่ายทอดสืบทอดกันมา

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้ความสามารถ วิธีการ ผลงานที่คนไทยได้ค้นคว้า รวบรวม และจัดเป็นความรู้ ถ่ายทอด ปรับปรุง จากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จนเกิดผลิตผล ที่ดี งดงาม มีคุณค่า มีประโยชน์ สามารถนำมาแก้ไขปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตได้

แต่ละหมู่บ้าน แต่ละชุมชนไทย ล้วนมีการทำมาหากินที่สอดคล้องกับภูมิประเทศ มีผู้นำที่มีความรู้ มีฝีมือทางช่าง สามารถคิดประดิษฐ์ ตัดสินใจแก้ปัญหาของชาวบ้านได้ ผู้นำ เหล่านี้ เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้ทรงภูมิปัญญาไทย

ชาวบ้านรู้จักขุดบ่อน้ำ เพื่อให้มีน้ำดื่ม น้ำใช้ ทำเหมืองฝายเพื่อเก็บกักน้ำและแจกจ่าย ไปสู่ไร่นา ชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับพืชพันธุ์ธัญญาหาร ผักพื้นบ้าน เครื่องเทศ สมุนไพร ว่าชนิดใดกินได้ ชนิดใดเป็นยารักษาได้ พ่อบ้านแม่บ้านรู้จักประดิษฐ์เครื่องมือทำมาหากิน เช่น เครื่องมือจับสัตว์ เครื่องมือทำไร่ไถนา เครื่องใช้ในครัวเรือนและสร้างที่อยู่อาศัย

การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย มีความเชื่อถือศรัทธาสืบต่อกันมาเป็นพื้นฐาน ประชาชนชาวไทยจึงควรสนใจศึกษาองค์ความรู้ ความคิด ความเชื่อที่ทรงคุณค่านี้ และธำรงรักษา ไว้ให้คงอยู่คู่ชาติไทย

ภูมิปัญญา ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Wisdom หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะ ความเชื่อ และศักยภาพในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบันอย่าง ไม่ขาดสายและเชื่อมโยงกันทั้งระบบทุกสาขา

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะและเทคนิคการตัดสินใจ ผลิตผลงานของบุคคล อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้ทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด พัฒนา ปรับปรุง และเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี สามารถแก้ไขปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยได้ อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิด ขึ้นได้เองและนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิควิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้าง และทางลึกที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาคำเนินชีวิตในท้องถิ่น ได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

ความเหมือนกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ เป็นองค์ความรู้ และ เทคนิคที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจ ซึ่งได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ความต่างกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ภูมิปัญญาไทย เป็นองค์ ความรู้และความสามารถในส่วนรวม เป็นที่ยอมรับในระดับชาติ ส่วน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์

ความรู้และความสามารถในระดับท้องถิ่น ซึ่งมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาษาไทยเป็น ภูมิปัญญาไทย ในขณะที่ภาษาอีสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

ผู้ทรงภูมิปัญญาไทย หมายถึง บุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญา หรือเป็นผู้นำภูมิ ปัญญาต่างๆ มาใช้ประโยชน์จนประสบความสำเร็จ มีผลงานดีเด่นเป็นที่ยอมรับและได้รับการยก ย่องในฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญ สามารถเผยแพร่และถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของภูมิปัญญาในแต่ละ สาขานั้นๆ ให้แพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง

ปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึง บุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน และนำภูมิปัญญา มาใช้ประโยชน์จนประสบความสำเร็จ และนำภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตจน ประสบผลสำเร็จสามารถถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

ความเหมือนกันระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญาไทยกับปราชญ์ชาวบ้านคือ บทบาทและ ภารกิจในการนำภูมิปัญญาไปใช้แก้ปัญหา และการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงจากอดีตถึง ปัจจุบัน ส่วนความแตกต่างกันนั้นขึ้นอยู่กับระดับภูมิปัญญาที่จะนำไปแก้ปัญหาและถ่ายทอด กล่าวคือ ผู้ทรงภูมิปัญญาไทยย่อมมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาระดับชาติไป แก้ปัญหา หรือถ่ายทอด หรือผลิตผลงานใหม่ๆ ที่มีคุณค่าต่อประเทศชาติโดยส่วนรวม ส่วน ปราชญ์ชาวบ้านมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไป แก้ปัญหาหรือถ่ายทอดในท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาไทย และ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ย่อมมีความสัมพันธ์และ เชื่อมโยงกัน เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นถือว่าเป็นฐานหลักแห่งภูมิปัญญาไทยเปรียบเหมือนฐาน เจดีย์

2.1.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ลักษณะของภูมิปัญญาไทย มีดังนี้

- 1) ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเป็นทั้งความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม
- 2) ภูมิปัญญาไทยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
- 3) ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิตของคน
- 4) ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว และการ เรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม

- 5) ภูมิปัญญาไทยเป็นพื้นฐานสำคัญในการมองชีวิต เป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่างๆ
- 6) ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง
- 7) ภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคม

2.1.3 คุณสมบัติของผู้ทรงภูมิปัญญาไทย

ผู้ทรงภูมิปัญญาไทยเป็นผู้มีคุณสมบัติตามที่กำหนดไว้ อย่างน้อยดังต่อไปนี้

- 1) เป็นคนดีมีคุณธรรม มีความรู้ความสามารถในวิชาชีพต่างๆ มีผลงานด้านการพัฒนาท้องถิ่นของตน และได้รับการยอมรับจากบุคคลทั่วไปอย่างกว้างขวาง ทั้งยังเป็นผู้ใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนาของตนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำรงวิถีชีวิตโดยตลอด
- 2) เป็นผู้คงแก่เรียนและหมั่นศึกษาความรู้อยู่เสมอ ผู้ทรงภูมิปัญญาจะเป็นผู้ที่หมั่นศึกษา แสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอไม่หยุดนิ่งเรียนรู้ทั้งในระบบและนอกระบบ เป็นผู้ลงมือทำโดยทดลองทำตามที่เรียนมา อีกทั้งลองผิดลองถูก หรือสอบถามจากผู้อื่นๆ จนประสบความสำเร็จเป็นผู้เชี่ยวชาญซึ่งโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ในแต่ละด้านอย่างชัดเจน เป็นที่ยอมรับความเปลี่ยนแปลงความรู้ใหม่ๆ ที่เหมาะสมนำมาปรับปรุงใช้ชุมชนและสังคมอยู่เสมอ
- 3) เป็นผู้นำของท้องถิ่น ผู้ทรงภูมิปัญญาส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่สังคมในแต่ละท้องถิ่นยอมรับให้เป็นผู้นำ ทั้งผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากราชการ และผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งสามารถเป็นผู้นำของท้องถิ่นและช่วยเหลือผู้อื่นได้เป็นอย่างดี
- 4) เป็นผู้ที่สนใจปัญหาของท้องถิ่น ผู้ทรงภูมิปัญญาล้วนเป็นผู้ที่สนใจปัญหาของท้องถิ่น เอาใจใส่ ศึกษาปัญหา หาทางแก้ไข และช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนของตนและชุมชนใกล้เคียงอย่างไม่ย่อท้อ จนประสบความสำเร็จเป็นที่ยอมรับของสมาชิกและบุคคลทั่วไป
- 5) เป็นผู้ขยันหมั่นเพียร ผู้ทรงภูมิปัญญาเป็นผู้ขยันหมั่นเพียร ลงมือทำงาน และผลิตผลงานอยู่เสมอ ปรับปรุงและพัฒนาผลงานให้มีคุณภาพมากขึ้น อีกทั้งมุ่งทำงานของตนอย่างต่อเนื่อง
- 6) เป็นนักปกครองและประสานประโยชน์ของท้องถิ่น ผู้ทรงภูมิปัญญา นอกจากเป็นผู้ที่ประพฤติตนเป็นคนดี จนเป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลทั่วไปแล้ว ผลงานที่ท่านทำยังถือว่ามีคุณค่า จึงเป็นผู้ที่มีทั้ง “ครองตน ครองคน และครองงาน” เป็นผู้ประสานประโยชน์ ใ้บุคคลเกิดความรัก ความเข้าใจ ความเห็นใจ และมีความสามัคคีกัน ซึ่งจะทำให้ท้องถิ่นหรือสังคมมีความเจริญ มีคุณภาพชีวิตสูงขึ้นกว่าเดิม

7) มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้เป็นเลิศ เมื่อผู้ทรงภูมิปัญญามีความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์เป็นเลิศ มีผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและบุคคลทั่วไป ทั้งชาวบ้าน นักวิชาการ นักเรียน นิสิต/นักศึกษา โดยอาจเข้าไปศึกษาหาความรู้ หรือเชิญท่านเหล่านั้นไปเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ได้

8) เป็นผู้มีความรู้หรือบรรพชา ผู้ทรงภูมิปัญญา ถ้าเป็นคฤหัสถ์จะพบว่าล้วนมีคุณธรรมที่ดีที่คอยสนับสนุน ช่วยเหลือ ให้กำลังใจ ให้ความร่วมมือในงานที่ท่านทำ ช่วยให้ผลิตผลงานที่มีคุณค่า ถ้าเป็นนักบวช ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดต้องมีบวรที่ดี จึงจะสามารถผลิตผลงานที่มีคุณค่าทางศาสนาได้

9) เป็นผู้มีความรู้รอบรู้และเชี่ยวชาญจนได้รับการยกย่องว่าเป็นปราชญ์ ผู้ทรงภูมิปัญญา ต้องเป็นผู้มีความรอบรู้และเชี่ยวชาญรวมทั้งสร้างสรรค์ผลงานพิเศษใหม่ๆ ที่เป็นผลประโยชน์ต่อสังคมและมนุษยชาติอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ

การเกิดภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาไทยมีกระบวนการการเกิดที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอด องค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ แล้วพัฒนา เลือกรองและปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะและความชำนาญ ที่สามารถแก้ไขปัญหา และพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย แล้วเกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด เช่น ภาษาไทย แพทย์แผนไทย เป็นต้น

การจัดแบ่งสาขาภูมิปัญญาไทย

จากการศึกษาพบว่า มีการกำหนดสาขาภูมิปัญญาไทยไว้อย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และหลักเกณฑ์ต่างๆ ที่หน่วยงาน องค์กร และนักวิชาการแต่ละท่านนำมากำหนดในภาพรวมภูมิปัญญาไทยสามารถแบ่งได้เป็น 10 สาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในภาวะการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสานสวนเกษตร เกษตรธรรมชาติ ไร่นาสวนผสม และสวนผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต การแก้ปัญหาโรคและแมลง และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตผล เพื่อชะลอการนำเข้าตลาดเพื่อแก้ปัญหาการบริโภคอย่างปลอดภัย

ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลิตผลทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแผนโบราณไทย เป็นต้น

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่าง สมดุลย์และยั่งยืน เช่น การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริการกองทุน และธุรกิจชุมชนทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน เช่น การจัดการเรื่องกองทุนของชุมชนในรูปของสหกรณ์ออมทรัพย์ และธนาคารหมู่บ้าน เป็นต้น

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคน ให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม เช่น การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษาพยาบาลของชุมชน การจัดระบบสวัสดิการบริการในชุมชน การจัดระบบสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นต้น.

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทศนศิลป์ คีตศิลป์ ศิลปะมวยไทย เป็นต้น

8. สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กรชุมชนต่าง ๆ ให้สามารถพัฒนา และบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาท และหน้าที่ขององค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษา ทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท เช่น การจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ เป็นต้น

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้ หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่า ให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติ ให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีต่างๆ เป็นต้น

2.1.4 คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาไทย

คุณค่าของภูมิปัญญาไทย ได้แก่ ประโยชน์และความสำคัญของภูมิปัญญา ที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์และสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน ทำให้คนในชาติเกิดความรักและความภาคภูมิใจ ที่จะร่วมแรงร่วมใจสืบสานต่อไปในอนาคต เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม ประเพณีไทย การมีน้ำใจ ศักยภาพในการประสานผลประโยชน์ เป็นต้น ภูมิปัญญาไทยจึงมีคุณค่าและความสำคัญดังนี้

1. ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น

พระมหากษัตริย์ไทยได้ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ประเทศชาติมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยพระเมตตาแบบพ่อปกครองลูก ผู้ใดประสบความเดือดร้อนก็สามารถดิ้นรนดิ้นรนแสดงความเดือดร้อนเพื่อขอรับพระราชทานความช่วยเหลือทำให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ต่อประเทศชาติ ร่วมกันสร้างบ้านเมืองจนเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญากระทำยุทธหัตถีจนชนะข้าศึกศัตรู และทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยคืนมาได้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญาสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ และเหล่าพสกนิกรมากมายเหลือคณานับ ทรงใช้พระปรีชาสามารถแก้ไขวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในประเทศ จนรอดพ้นภัยพิบัติหลายครั้งพระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายด้าน แม้แต่ด้านการเกษตร พระองค์ได้พระราชทานทฤษฎีใหม่ให้แก่พสกนิกร ทั้งด้านการเกษตรแบบผสมผสานและยั่งยืน พื้นฟูสภาพแวดล้อม นำความสงบร่มเย็นของประชาชนให้กลับคืนมา แนวพระราชดำริ “ทฤษฎีใหม่” แบ่งออกเป็น 3 ขั้น โดยเริ่มจาก ขั้นตอนแรก ให้เกษตรกรรายย่อย “มีพอยู่พอกิน” เป็นขั้นพื้นฐาน โดยการพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นา ซึ่งเกษตรกรจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยราชการ มูลนิธิ และหน่วยงานเอกชน ร่วมใจกันพัฒนาสังคมไทย ในขั้นที่สอง เกษตรกรต้องมีความเข้าใจในการจัดการในไร่นาของตนเอง และมีการรวมกลุ่มในรูปสหกรณ์ เพื่อสร้างประสิทธิภาพทางการผลิตและการตลาด การลดรายจ่ายด้าน

ความเป็นอยู่ โดยทรงตระหนักถึงบทบาทขององค์กรเอกชน เมื่อกลุ่มเกษตรกรวิวัฒน์มาขั้นที่ 2 แล้ว ก็จะมีศักยภาพในการพัฒนาไปสู่ขั้นที่ 3 ซึ่งจะมีอำนาจในการต่อรองผลประโยชน์กับสถาบันการเงิน คือ ธนาคาร และองค์กรที่เป็นเจ้าของแหล่งพลังงาน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งในการผลิตโดยมีการแปรรูปผลิตภัณฑ์ เช่น โรงสี เพื่อเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ และขณะเดียวกันมีการจัดตั้งร้านค้าสหกรณ์เพื่อลดค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน อันเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลในสังคมจะเห็นได้ว่า มิได้ทรงทอดทิ้งหลักของความสามัคคีในสังคมและการจัดตั้งสหกรณ์ ซึ่งทรงสนับสนุนให้กลุ่มเกษตรกรสร้างอำนาจต่อรองในระบบเศรษฐกิจจึงจะมีคุณภาพชีวิตที่ดี จึงจัดได้ว่าเป็นสังคมเกษตรที่พัฒนาแล้ว สมดังพระราชประสงค์ที่ทรงอุทิศพระวรกายและพระสติปัญญา ในการพัฒนาการเกษตรไทยตลอดระยะเวลาแห่งการครองราชย์

2. สร้างความภาคภูมิใจ และศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย

คนไทยในอดีตที่มีความสามารถปรากฏในประวัติศาสตร์มีมาก เป็นที่ยอมรับของนานาอารยประเทศ เช่น นายขนมต้มเป็นนักมวยไทยที่มีฝีมือ เก่งในการใช้อวัยวะทุกส่วน ทุกท่าของแม่ไม้มวยไทย สามารถชกมวยไทยจนชนะพม่าได้ถึงเก้าคนสิบคนในคราวเดียวกัน แม้ในปัจจุบันมวยไทยก็ยังถือว่าเป็นศิลปะชั้นเยี่ยม เป็นที่นิยมฝึกและแข่งขันในหมู่คนไทยและชาวต่างประเทศ ปัจจุบันมีค่ายมวยไทยทั่วโลกไม่ต่ำกว่า ๓๐,๐๐๐ แห่ง ชาวต่างประเทศที่ได้ฝึกมวยไทยจะรู้สึกยินดีและภาคภูมิใจ ในการที่จะใช้กติกาของมวยไทย เช่น การไหว้ครูมวยไทย การออกคำสั่งในการชกเป็นภาษาไทยทุกคำ เช่น คำว่า “ชก” “นับหนึ่งถึงสิบ” เป็นต้น ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาไทย นอกจากนี้ ภูมิปัญญาไทยที่โดดเด่นยังมีอีกมากมาย เช่น มรดกภูมิปัญญาทางภาษาและวรรณกรรมโดยที่มีอักษรไทยเป็นของตนเองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบันวรรณกรรมไทยถือว่าเป็นวรรณกรรมที่มีความไพเราะ ได้สรรรฐศครบทุกด้าน วรรณกรรมหลายเรื่องได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษา

ด้านอาหาร อาหารไทยเป็นอาหารที่ปรุงง่าย พืชที่ใช้ประกอบอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร ที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นและราคาถูก มีคุณค่าทางโภชนาการ และยังป้องกันโรคได้หลายโรค เพราะส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร เช่น ตะไคร้ ขิง ข่า กระชาย ใบมะกรูด ใบโหระพา ใบกะเพรา เป็นต้น

3. สามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม

คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยนำหลักธรรมคำสอนของศาสนามาปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทำให้คนไทยเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประณีประนอม

รักสงบ ใจเย็น มีความอดทน ให้อภัยแก่ผู้อื่น ผู้สำนึกผิด ดำรงวิถีชีวิตอย่างเรียบง่ายปกติสุข ทำให้คนในชุมชนพึ่งพากันได้ แม้จะอดยากเพราะแห้งแล้ง แต่ไม่มีใครอดตาย เพราะพึ่งพาอาศัยกัน แบ่งปันกันแบบ “พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้” เป็นต้น ทั้งหมดนี้สืบเนื่องมาจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นการใช้ภูมิปัญญาในการนำเอาหลักของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิตประจำวัน และดำเนินกุศโลบายด้านต่างประเทศ จนทำให้ชาวพุทธทั่วโลกยกย่องให้ประเทศไทยเป็นผู้นำทางศาสนา และเป็นที่ตั้งสำนักงานใหญ่องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.) อยู่เบื้อง ๆ กับอุทยานเบญจสิริ กรุงเทพมหานคร โดยมีคนไทย (ฯพณฯ สัญญา ธรรมศักดิ์ องคมนตรี) ดำรงตำแหน่งประธาน พสล. ต่อจาก ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล

4. สร้างความสมดุลระหว่างคนในสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

ภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในเรื่องของการยอมรับนับถือ และให้ความสำคัญแก่คน สังคม และธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องชี้ที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณีไทย ๑๒ เดือนตลอดทั้งปี ล้วนเคารพคุณค่าของธรรมชาติได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีที่ทำในฤดูร้อนซึ่งมีอากาศร้อน ทำให้ต้องการความเย็น จึงมีการรดน้ำดำหัว ทำความสะอาดบ้านเรือนและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีการแห่นางสงกรานต์ การทำนายฝนว่าจะตกมากหรือน้อยในแต่ละปี ส่วนประเพณีลอยกระทง คุณค่าอยู่ที่การบูชาระลึกถึงบุญคุณของน้ำ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคน พืช สัตว์ ให้ได้ใช้ทั้งบริโภคน้ำและอุปโภคในวันลอยกระทง คนจึงทำความสะอาดแม่น้ำ ลำธาร บูชาแม่น้ำ จากตัวอย่างข้างต้น ล้วนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติทั้งสิ้น

ในการรักษาป่าไม้ต้นน้ำลำธาร ได้ประยุกต์ให้มีประเพณีการบวชป่า ให้คนเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม ยังความอุดมสมบูรณ์แก่ต้นน้ำ ลำธาร ให้ฟื้นสภาพกลับคืนมาได้มาก

อาชีพการเกษตรเป็นอาชีพหลักของคนไทยที่คำนึงถึงความสมดุล ทำแต่น้อยพออยู่พอกินแบบ “เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน” ของพ่อทองดี นันทะ เมื่อเหลือกินกินก็แจกญาติญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน บ้านใกล้เคียง นอกจากนี้ ยังนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอย่างอื่นที่ตนไม่มี เมื่อเหลือใช้จริง ๆ จึงจะนำไปขาย อาจกล่าวได้ว่า เป็นการเกษตรแบบ “กิน-แจก-แลก-ขาย” ทำให้คนในสังคมได้ช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันกัน เคารพกันนับถือ เป็นญาติกันทั้งหมู่บ้าน จึงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นธรรมชาติไม่ถูกทำลายไปมากนัก เนื่องจากทำพออยู่พอกิน ไม่โลภมากและไม่ทำลายทุกอย่างผิดกับในปัจจุบัน ถือเป็นภูมิปัญญาที่สร้างความสมดุลระหว่างคน สังคม และธรรมชาติ

5. เปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ตามยุคสมัย

แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านไป ความรู้สมัยใหม่จะล้นไหลเข้ามามาก แต่ภูมิปัญญาไทยก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น การรู้จักนำเครื่องยนต์มาติดตั้งกับเรือ ใสบิพัดเป็นหางเสือ ทำให้เรือสามารถแล่นได้เร็วขึ้น เรียกว่า เรือหางยาว การรู้จักทำการเกษตรแบบผสมผสาน สามารถพลิกฟื้นคืนธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์แทนสภาพเดิมที่ถูกทำลายไป การรู้จักออมเงิน สะสมทุนให้สมาชิกกู้ยืม ปลดปล่อยหนี้สิน และจัดสวัสดิการแก่สมาชิก จนชุมชนมีความมั่นคง เข้มแข็ง สามารถช่วยตนเองได้หลายร้อยหมู่บ้านทั่วประเทศ เช่น กลุ่มออมทรัพย์คีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช จัดในรูปกองทุนหมุนเวียนของชุมชน จนสามารถช่วยตนเองได้

เมื่อป่าถูกทำลายเพราะถูกตัดโค่นเพื่อปลูกพืชแบบเดี่ยวตามภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่หวังรายได้ในที่สุดก็ขาดทุนและมีหนี้สิน สภาพแวดล้อมสูญเสีย เกิดความแห้งแล้ง คนไทยจึงคิดปลูกป่าที่กินได้ มีพืชสวนพืชป่า ไม้ผล พืชสมุนไพรซึ่งสามารถมีกินตลอดชีวิตเรียกว่า “วนเกษตร” บางพื้นที่เมื่อป่าชุมชนถูกทำลาย คนในชุมชนก็รวมตัวกันเป็นกลุ่มรักษาป่า ร่วมกันสร้างระเบียบกฎเกณฑ์กันเอง ให้ทุกคนถือปฏิบัติได้ สามารถรักษาป่าได้อย่างสมบูรณ์ดังเดิม

เมื่อปะการังธรรมชาติถูกทำลาย ปลาไม่มีที่อยู่อาศัย ประชาชนสามารถสร้าง “อูหัยม” ขึ้นเป็นปะการังเทียม ให้ปลาอาศัยวางไข่และแพร่พันธุ์ให้เจริญเติบโตมีจำนวนมากดังเดิม ได้ถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาปรับปรุงประยุกต์ใช้ได้ตามยุคสมัย

2.2 แนวคิดการมีส่วนร่วมชุมชน

ความสำเร็จในการพัฒนาชุมชน ขึ้นอยู่กับแรงสนับสนุนที่สำคัญ คือ การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคีการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมการพัฒนาของชุมชนและประชาชนในท้องถิ่นซึ่งสามารถสะท้อนปัญหาและความต้องการในการพัฒนาเมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่ของท้องถิ่นได้ คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้ชุมชนและประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่ต่อไป

2.2.1 ความหมายการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมหมายถึง การร่วมคิด คือร่วมในการประชุมปรึกษาหารือเกี่ยวกับการวางโครงการ วิธีการดำเนินงาน การติดตามตรวจสอบ และการดูแลรักษา เพื่อให้กิจกรรมโครงการได้ผลตามวัตถุประสงค์ การร่วมตัดสินใจ คือเมื่อมีการปรึกษาหารือแล้ว จะต้องร่วมกันในการตัดสินใจเลือกกิจกรรม หรือแนวทางที่เห็นว่าดีที่สุดเหมาะสมที่สุด การร่วมปฏิบัติตามโครงการ

คือเข้าร่วมดำเนินงานตามโครงการ เช่นร่วมออกแรง ร่วมบริจาคทรัพย์ เป็นต้น การร่วมติดตาม และประเมินผลโครงการ คือเมื่อโครงการเสร็จสิ้นแล้ว และได้มีส่วนร่วมในการติดตาม ตรวจสอบ คุแลรักษา และประเมินผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ (อนุภรณ์ สุวรรณศศิกร, 2529 อ้างใน ทิพย์ภาเวชช์ ณ เชียงใหม่, 2547)

การมีส่วนร่วมของชุมชน (อกิน รพีพัฒน์, 2527 อ้างในทิพย์ภาเวชช์ ณ เชียงใหม่, 2547) เป็นการให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้นำ ไม่ใช่เราเข้าไปกำหนดแล้วให้ประชาชน เข้ามาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของประชาชนทั้งหมดที่คิดค้นขึ้นมา โดยมี ขั้นตอนคือ

1. การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไขปัญหา
2. การตัดสินใจเลือกแนวทาง และวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา
3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผนงาน
4. การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

จากความหมายของการมีส่วนร่วมดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็น กระบวนการที่บุคคล หรือกลุ่มบุคคล หรือชุมชน ได้มีโอกาสเข้าร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหา ของตนเอง ตั้งแต่ขั้นตอนการวิเคราะห์สถานการณ์ การค้นหาและระบุปัญหา การตัดสินใจแก้ไข ปัญหา โดยการวางแผน การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง กระบวนการนี้ช่วยให้เกิดพลังอำนาจภายใน ตนเอง ก่อให้เกิดความมั่นใจและกล้าที่จะตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนในด้านอื่นๆต่อไป

2.2.2 ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน สรุปได้ดังนี้

1. ประชาชนตระหนักในปัญหาของตนเอง และตระหนักถึงความสำคัญของการมี ส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา
2. ประชาชนมีโอกาสที่จะได้ใช้และพัฒนาความสามารถของตนเอง
3. เป็นการระดมทรัพยากรบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
4. ประชาชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ ทำให้การพัฒนาที่มีความมั่นคงถาวรและต่อเนื่อง
5. เป็นการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย ทำให้ประชาชนนั้นมีความคิดอิสระในการ ตัดสินใจ
6. เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบ และมีอำนาจในการพัฒนาชุมชนของ ตนเอง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนามีระดับมากน้อยแตกต่างกันไปตามสภาพของชุมชน

โครงสร้างการดำเนินงานของรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับประชาชน ตลอดจนลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ

การดำเนินงานเพื่อก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นได้แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นเตรียมการเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

วัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนได้ค้นหาปัญหาของชุมชนเอง ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของประชาชนในการแก้ปัญหา และตัดสินใจว่าจะรับหรือไม่รับโครงการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชน กิจกรรมที่ดำเนินงาน เจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชนจะต้องมีการพบปะกันเพื่อปรึกษาหารือ ค้นหาผู้นำกลุ่มและแกนนำในชุมชน เก็บรวบรวมข้อมูลและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของประชาชน

2. ขั้นวางแผนร่วมกับชุมชน

วัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนในชุมชนสามารถวางแผนในการดำเนินการค้นหาทรัพยากร เทคโนโลยีที่ได้ในชุมชน และวิธีการดำเนินงานที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น

กิจกรรมที่ดำเนินงาน เจ้าหน้าที่ออกไปพบประชาชนที่เป็นผู้นำ แกนนำในชุมชนค้นหาผู้นำที่สามารถร่วมโครงการได้ และพัฒนาผู้นำขึ้นมาร่วมกันวางแผนดำเนินงาน

3. ขั้นดำเนินงานตามแผน

วัตถุประสงค์เพื่อดำเนินงานตามแผนให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ประชาชนเป็นผู้ดำเนินงานและควบคุมงานเอง

กิจกรรมที่ดำเนินงาน ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมทุกครั้ง มีการกำหนดการติดตาม ควบคุม กำกับงาน และมีการมอบหมายให้ชุมชนดำเนินการเอง

4. ขั้นควบคุมกำกับและการประเมินผล

วัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมผลการดำเนินงานทุกขั้นตอน ค้นหาปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ วางแผนควบคุมกำกับงาน กำหนดหน้าที่รับผิดชอบของผู้เกี่ยวข้องในทุกระดับ

กิจกรรมที่ต้องดำเนินงาน คือ จัดระบบข้อมูลข่าวสาร มีการพบปะปรึกษาหารือ เพื่อมีการประเมินผลปรับปรุงแก้ไขการดำเนินงานเป็นระยะ ๆ

2.3 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2.3.1 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

PAR คือ การนำชาวบ้านเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์และแก้ปัญหา

PAR เป็นรูปแบบการวิจัยที่ประชาชนผู้เคยเป็นประชากรที่ถูกวิจัย กลับบทบาทเป็นผู้ร่วมในการกระทำวิจัย โดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการวิจัย

PAR เน้นที่กระบวนการและบริบท นักวิจัยภายนอกเป็นเพียง Facilitator มากกว่าเป็นผู้ควบคุม หรือผู้กำหนดโครงการวิจัย

คำถามที่สำคัญประการแรกที่มีมักจะเกิดขึ้นในกระบวนการ PAR คือ “อะไรคือปัญหา” และ “อะไรคือความต้องการที่ยังไปไม่ถึง”

PAR ให้ความสำคัญต่อการค้นหาสาเหตุมากกว่าค้นหาปัญหา แต่สาเหตุ อาจบ่งบอกความเป็นมาที่ต่างกัน ซึ่งนักวิจัยจะใช้วิธีการแก้ไขที่แตกต่างกัน นักวิจัยจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้เลย หากนักวิจัยไม่รู้ว่าปัญหาเหล่านั้นเกิดจากสาเหตุอะไร นักวิจัยต้องหากกลยุทธ์หากิจกรรม และแผนงานโครงการต่างๆ ลงไป

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นแนวทางการวิจัยที่ต่างไปจากการวิจัยแบบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เพราะเน้นการยอมรับหรือความเห็นพ้องจากชาวบ้าน การวิจัยรูปแบบนี้นักวิจัยจะต้อง

1) ประเมินความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านตลอดเวลา

2) ทบทวนวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นครั้งคราว เพื่อให้สอดคล้องกับความเห็นของชาวบ้าน อันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

2.3.2 ขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนของการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

1. ระยะก่อนทำการวิจัย (Pre - Research Phase)

1.1 การคัดเลือกชุมชน และการเข้าถึงชุมชน

- คัดเลือกชุมชน เป็นชุมชนที่มีปัญหา
- สํารวจชุมชน เพื่อให้ทราบข้อมูลเบื้องต้นของหมู่บ้าน ของชุมชน
- การเข้าชุมชน อย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ สร้าง

ความคุ้นเคย ให้ความสำคัญกับองค์กร หรือหน่วยงานที่ทำงานอยู่เดิมในชุมชน PAR จะสำเร็จ ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายเป็นสำคัญ สิ่งที่ต้องคำนึง อย่าทำให้กลุ่มชาวบ้านเข้าใจว่า นักวิจัยจะไปช่วยแก้ปัญหาให้เขา ต้องทำให้ชาวบ้านรับรู้เพียงว่า นักวิจัยจะให้ความร่วมมือกับเขาใน

กระบวนการที่จะช่วยให้เขาแก้ไขปัญหาด้วยตัวของเขาเอง ขั้นตอนนี้การพบปะกับผู้นำชุมชน และกลุ่มองค์กรชาวบ้าน เพื่อนำทางไปสู่การสร้างทีมงานวิจัยของชาวบ้าน เป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง

1.2 การบูรณาการนักวิจัยเข้ากับชุมชน

- ทำความคุ้นเคย เรียนรู้ขนบธรรมเนียม ประเพณี เรียนรู้ชีวิต สภาพเศรษฐกิจ ประวัติชุมชน ฯลฯ วัฒนธรรมที่เป็นจุดแข็ง, จุดอ่อนของชุมชน และทำตนให้เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน

- ค้นหาทีมงานชาวบ้านที่เห็นว่าสามารถที่จะทำงานในกระบวนการ PAR ได้

1.3 การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน

ต้องรู้ข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นเกี่ยวกับชุมชน เช่น สภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะเด่น และปัญหาของหมู่บ้าน นำมาใช้ประโยชน์ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ระยะเวลาและหลังการดำเนินงาน การหาข้อมูล ทำงานร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งเป็นทีมวิจัยหมู่บ้าน (Local Researcher) ช่วยกันเก็บข้อมูลพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ นำข้อมูลของหมู่บ้านที่มีอยู่มาวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่มชาวบ้าน แล้วให้ทีมวิจัยหมู่บ้าน นำเสนอข้อมูลที่รวบรวมได้ต่อที่ประชุม ชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านทั้งชุมชนรับรู้ และตระหนักถึงปัญหา (โดยนักวิจัยเป็นผู้คอยให้คำแนะนำปรึกษา ในการที่จะนำเสนอข้อมูลที่ถูกต้อง และน่าสนใจ ต่อที่ประชุมหมู่บ้าน) ชาวบ้านทราบปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ และชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบที่ค้นพบ พิจารณาหรือ ระหว่างชาวบ้าน ช่วงนี้นักวิจัยเข้าไป เสนอทางเลือกของ PAR ให้ชาวบ้าน คิดตัดสินใจ ที่จะยอมรับแนวคิด PAR มาแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน

หลังจากชาวบ้านยอมรับแล้ว ที่ประชุมหมู่บ้านร่วมกันคัดเลือกคนที่เหมาะสมจากกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน จัดตั้งเป็นทีมวิจัยหมู่บ้าน (Local research Team) จุดนี้สำคัญ PAR จะดำเนินต่อไปได้ ถ้าขั้นตอนนี้สำเร็จ

การแพร่แนวคิด PAR แก่ชุมชน สิ่งที่สำคัญ ไม่ควรละเลยคือ การให้หลักการ และแนวความคิดของการวิจัยแบบ PAR ในลักษณะที่เป็นภาพรวมทั้งหมด แก่ชุมชนก่อนที่จะเริ่มการวิจัย เพราะจะทำให้เขาเข้าใจขั้นตอน และสามารถปฏิบัติตามขั้นตอนต่างๆได้ เพราะเขารับรู้ว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ

1. วิธีการให้ชาวบ้านรับรู้และคุ้นเคยกับกระบวนการ PAR

- การจัดกิจกรรมกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน
- จัดอบรม และสาธิตกระบวนการ PAR

- สร้างทัศนคติที่ดีต่อการทำงานเป็นทีม และการทำงานแบบอาสาสมัครให้เกิดขึ้นในระหว่างชาวบ้าน

2. ระยะวิจัย (Research Phase)

2.1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาพร้อมกับชุมชน

- ให้กลุ่มชาวบ้านร่วมกันสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
- นำเสนอข้อมูลที่รวบรวมได้

- อภิปราย ระบุปัญหา สาเหตุ ผลกระทบ จัดลำดับความสำคัญของปัญหา ในกรณีที่มีปัญหามีมากกว่า 1 ปัญหา (พิจารณาจากความรุนแรง และความยากง่ายในการแก้ปัญหา มีความสำคัญ มีความเป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหา)

2.2 การฝึกอบรมทีมวิจัยชาวบ้าน

วัตถุประสงค์หลักของ PAR คือ การแก้ปัญหาของชุมชน โดยอาศัยกระบวนการของการทำวิจัยด้วยตัวของชาวบ้านเอง ดังนั้น สิ่งแรกที่ชาวบ้านจะต้องเรียนรู้ก็คือ การเรียนรู้ทักษะในการทำวิจัย โดยเจ้าหน้าที่เป็นผู้ฝึกอบรมทักษะนี้ให้ (การออกแบบการวิจัย การสร้างเครื่องมือ /แบบสอบถาม การเก็บข้อมูล การกำหนดขนาดตัวอย่าง การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การตีความข้อมูลที่ได้ออกมา การสรุปและการให้ข้อเสนอแนะ และการนำข้อมูลและผลการวิจัยเสนอต่อที่ประชุมของหมู่บ้าน)

2.3 การวิเคราะห์ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการ PAR และการกำหนดแนวทางแก้ไข

ปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัย PAR เป็นปัญหาคนละประเด็นกับปัญหาของชุมชน เป็นปัญหาในเรื่องการได้มาซึ่งข้อมูลที่จำเป็น เพื่อการแก้ไขปัญหาของชุมชน PAR จึงเริ่มต้นควบคู่ไปกับการรู้จักตัวเองของชาวบ้าน รู้จักชุมชน และรู้ว่าหมู่บ้านของตนมีทรัพยากรอะไรบ้าง ที่จะช่วยแก้ปัญหามาของหมู่บ้าน

2.4 การออกแบบวิจัย และการเก็บรวบรวมข้อมูล

นักวิจัยภายนอกแนะนำให้รู้จักวางแผนกิจกรรมต่างๆ ที่จะต้องดำเนินการ กำหนดวัตถุประสงค์ สร้างเครื่องมือวิจัย การวางแผนการเก็บข้อมูล กำหนดผู้รับผิดชอบ การรวบรวมข้อมูลมีหลายแบบเช่น การเก็บข้อมูลโดยการประชุม อภิปรายกลุ่ม การปรึกษากลุ่ม การสัมภาษณ์เจาะลึก ซึ่งจะใช้วิธีใด ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจร่วมกันของทีมงานวิจัยท้องถิ่น และกลุ่มชาวบ้านที่จะถูกวิจัย

2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ขั้นตอนนี้ อาจเป็นขั้นตอนที่ยากเกินไปสำหรับความสามารถที่มีอยู่ ก่อนข้างจำกัด ในเรื่องการอ่านออกเขียนได้ของทีมวิจัยท้องถิ่น ดังนั้นในขั้นตอนของการคัดเลือกทีมงานวิจัยของหมู่บ้าน ควรกำหนดคุณสมบัติของสมาชิกทีมวิจัยว่า ควรมีความรู้ในขั้นอ่านออกเขียนได้ และควรมีสมาชิกที่สามารถคำนวณตัวเลขได้บ้างอยู่ด้วย

เมื่อนำข้อมูลมาแปลผลแล้ว จะทราบถึงสถานการณ์ปัญหาที่ได้ร่วมกันหยิบยกขึ้นมาทำวิจัยร่วมกัน ว่ามีความรุนแรงมากน้อยเพียงใด มีปัจจัยอะไรบ้างที่คิดว่าน่าจะเป็นสาเหตุของปัญหา

2.6 การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมหมู่บ้าน

หลังจากที่วิเคราะห์ แปลผล จัดรูปแบบการนำเสนอแล้ว เรียกประชุมชาวบ้านเพื่อนำเสนอข้อมูลที่ได้ เพื่อช่วยกันยืนยัน และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล พร้อมให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม เพื่อนำผลการวิจัยนี้ไปจัดทำแผนงาน / โครงการ เพื่อแก้ไขปัญหาต่อไป

3. ระยะจัดทำแผน (Planning Phase)

3.1 การกำหนดโครงการ / กิจกรรม

ระบุโครงการและกิจกรรม ที่จะดำเนินการให้ชัดเจนว่า ทำเพื่อตอบสนองต่อความต้องการอะไรของชุมชน และก่อนดำเนินการ ควรตรวจสอบความเป็นไปได้ของแผน โดยปรึกษาหารือจากที่ประชุมของหมู่บ้าน ก่อน

3.2 การแสวงหางบประมาณ และหน่วยงานสนับสนุน

ก่อนที่จะดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมที่ระบุไว้ในแผน นักวิจัยภายนอกจะต้องกระตุ้นให้ชุมชนเห็นความสำคัญของการแสวงหางบประมาณ บุคลากร และหน่วยงานที่จะมาสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ เพราะบางครั้ง บางปัญหาลำพังชุมชนเอง คงทำอะไรได้ไม่มากนัก ยังคงต้องขอความร่วมมือ จากทางราชการอยู่ โดยชุมชนจะต้องมีตัวแทนไปเสนอโครงการ และเจรจาขอการสนับสนุน ซึ่งนักวิจัยภายนอกควรมีส่วนช่วยในการแนะนำหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ชาวบ้านทราบ เพื่อขอความสนับสนุนต่อไป และเพื่อเป็นการส่งเสริมให้เกิดการพึ่งตนเอง และความคงทนยั่งยืน ควรสนับสนุนให้หาและจัดสรรทรัพยากรจากภายในชุมชนก่อนภายนอก

3.3 การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล

ชุมชนควรวางแผนไว้ก่อนที่จะนำไปปฏิบัติ คือกำหนดวิธีการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน ชุมชนควรเป็นผู้ตัดสินใจว่า เมื่อได้ปฏิบัติตามแผนไปแล้ว จุดไหนที่

ควรที่จะคอยติดตามตรวจสอบเป็นพิเศษ ข้อมูลและรายละเอียดอะไรบ้างที่ควรที่จะเก็บรวบรวม เพื่อที่จะได้ทราบถึงปัญหาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นในช่วงของการดำเนินงาน

4. रणการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase)

4.1 การกำหนดทีมปฏิบัติงานอาสาสมัคร

เป็นไปได้ยากที่จะให้ชาวบ้านทุกคนมาร่วมแก้ไขปัญหาของชุมชน ในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ ต้องมอบหมายให้ทีมงานหมู่บ้านเข้ามารับผิดชอบดำเนินการตามแผนงานที่กำหนดไว้ กิจกรรมจะต้องกระจายไปยังสมาชิกทุกคน เพราะฉะนั้นทีมงานทุกคนจะต้องมีความเสียสละ และมีความรับผิดชอบต่อประโยชน์ของส่วนรวม ทีมปฏิบัติจะต้องได้รับการยอมรับ และไว้วางใจจากสมาชิก

4.2 การอบรมทีมปฏิบัติงานอาสาสมัคร

อบรมเพื่อให้ความรู้ และเทคนิคในการทำงาน และการบริหารจัดการ ให้มีความรู้ ความสามารถ ที่จะปฏิบัติงานตามแผนได้เป็นอย่างดี และสอนให้รู้จักการจดบันทึกข้อมูลไว้ อย่างเป็นระบบ ที่สำคัญควรสอน เทคนิคในการแสวงหาการมีส่วนร่วม และการเพิ่มระดับของการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมต่างๆ ให้มากขึ้น

5. ระยะติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (Monitoring and Evaluation Phase)

ควรมีการตั้งทีมงานติดตามและประเมินผลของหมู่บ้านขึ้นมา โดยการติดตามการทำงานของฝ่ายปฏิบัติการว่า เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้หรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้างที่จะต้องแก้ไข สุดท้ายประเมินว่า โครงการ / กิจกรรมที่ดำเนินการไป บรรลุวัตถุประสงค์ไปมากน้อยแค่ไหน โดยรวบรวมข้อมูลจากแบบบันทึก และรายงานความก้าวหน้าของโครงการที่ทำไว้ทุกระยะ แล้วทำการประเมินผล เสนอให้ที่ประชุมหมู่บ้านรับทราบ และให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม เพื่อชาวบ้านจะได้เห็นผลงานที่เกิดจากความพยายามร่วมกันของทุกฝ่ายในการช่วยกันแก้ปัญหาของชุมชน ปลอดภัย ความคิด

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พนัส พงษ์สุนันท์ อุบล จันทรเพชร และจินตนา ชุณหภูมิกดา (อ้างในพนัส พงษ์สุนันท์ และคณะ, 2546) ได้ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนนอ้อยใน 12 ตำบลของจังหวัดราชบุรี โดยจัดให้มีการประชุมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแกนนำชุมชน 12 ตำบล เพื่อจัดทำแผนแม่บทชุมชนนอ้อยและพึ่งตนเอง ผลการศึกษาพบว่า สมาชิกชุมชนสามารถเรียนรู้ร่วมกัน รู้จักชุมชนตนเองมากขึ้น สามารถวิเคราะห์จุดอ่อนและจุดแข็ง มองอนาคตชุมชนการเรียนรู้ปัญหาและทุนทางสังคมของชุมชน มีการจัดตั้งสภาชุมชนและคณะกรรมการบริหารซึ่งเป็นเสมือนสัญญาประชาคมสามารถร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางแก้ไข ร่วมกันตัดสินใจ เกิดเป็นแผนแม่บทเพื่อพัฒนาชุมชนนอ้อย ร่วมกันจัดทำแผนปฏิบัติการและร่วมกันทำนวัตกรรมเพื่อการพึ่งพาตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ผลการวิจัยนี้พบว่าการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้เกิดการเสริมสร้างพลังชุมชนสามารถนำศักยภาพของสมาชิกชุมชนให้แสดงออกอย่างเหมาะสม และนำไปสู่การพัฒนาโครงการและกิจกรรมเพื่อการพึ่งตนเองได้

จากการทบทวนวรรณกรรมและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จะเห็นว่าการดำเนินงานเพื่อการพัฒนาชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ จำเป็นจะต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคีการพัฒนา ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญของการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น โดยการระดมร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบในผลการพัฒนา ซึ่งจะก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง อันจะนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไขการพัฒนาเมืองและชุมชนให้น่าอยู่ ตามความต้องการของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นหัวใจของความสำเร็จในการพัฒนา

ศูนย์พัฒนาอนามัยพื้นที่สูง จึงได้มีการศึกษากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนชาวเขาเผ่าม้ง และเผ่าเย้า ซึ่งเป็นประชาชนชายขอบที่ด้อยโอกาส โดยผ่านวิธีวิจัย การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้เหมาะสมกับประชาชนชายขอบที่ด้อยโอกาส (พันธทิพย์ รามสุนย์) เพื่อให้เกิดการสร้างพลังในชุมชน ใช้แผนแม่บทชุมชนเป็นบทเรียนรู้ โดยทางศูนย์พัฒนาอนามัยพื้นที่สูงในฐานะนักส่งเสริมสุขภาพ จะเป็นผู้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เป็นผู้เชื่อมประสานหรือเร่งปฏิกิริยา (Catalyst) เชื่อมคน เชื่อมความคิด เชื่อมกิจกรรม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน เกิดการพัฒนา เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนซึ่งเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์หลัก

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพื่อการพึ่งพาตนเองของวิถีชีวิตชุมชนในครั้งนี ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการและขั้นตอนการดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับต่อไปนี้

- 3.1 ระเบียบวิธีวิจัย
- 3.2 ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และวิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง
- 3.3 เครื่องมือและการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- 3.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล
- 3.5 การวิเคราะห์และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคล 3 กลุ่มในพื้นที่ ทำการศึกษา รวม 25 คน โดยมุ่งสัมภาษณ์เชิงลึกในพื้นที่ 8 อำเภอ ที่มีพื้นที่เกิดอุทกภัยและดินถล่ม ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์

3.2 ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และวิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษานี้กำหนดพื้นที่ ที่มีความเสี่ยงอุทกภัยและดินโคลนถล่มของจังหวัดเพชรบูรณ์ มีทั้งหมด 8 อำเภอ ได้แก่

- 1) อำเภอเมือง มีตำบลตะเภา 3 หมู่บ้าน ตำบลบ้านโตก 4 หมู่บ้าน ตำบลป่าเลา 2 หมู่บ้าน ตำบลท่าพล 5 หมู่บ้าน และตำบลวังชมภู 5 หมู่บ้าน
- 2) อำเภอชนแดน มีตำบลชนแดน 8 หมู่บ้าน ตำบลคงขุย 7 หมู่บ้าน ตำบลท่าข้าม 1 หมู่บ้าน ตำบลพุทธบาท 2 หมู่บ้าน ตำบลตะกุดไร 2 หมู่บ้าน และตำบลศาลาลาย 3 หมู่บ้าน
- 3) อำเภอหล่มสัก มีตำบลน้ำก้อ 5 หมู่บ้าน ตำบลน้ำซุน 7 หมู่บ้าน ตำบลบึงน้ำเต้า 5 หมู่บ้าน ตำบลนาซ่า 1 หมู่บ้าน ตำบลบ้านเนิน 1 หมู่บ้าน ตำบลศิลา 2 หมู่บ้าน และตำบลวังบาล 2 หมู่บ้าน
- 4) อำเภอศรีเทพ มีตำบลศรีเทพ 2 หมู่บ้านและตำบลบ่อไทย 1 หมู่บ้าน
- 5) อำเภอวังสามพัน มีตำบลหนองแจง 6 หมู่บ้าน และตำบลสระแก้ว 4 หมู่บ้าน
- 6) อำเภอน้ำหนาว มีตำบลหลักด่าน 2 หมู่บ้าน
- 7) อำเภอวังโป่ง มีตำบลซบเปิบ 1 หมู่บ้าน
- 8) อำเภอเขาค้อ มีตำบลเขาค้อ 1 หมู่บ้านและตำบลริมสีมวัง 1 หมู่บ้าน

ดำเนินการคัดเลือกชุมชนที่ประสบภัยพิบัติ เพื่อเข้าร่วมงานวิจัยจากจำนวนหมู่บ้านในเขตพื้นที่รับผิดชอบทั้งหมด โดยการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายใช้วิธีสุ่มอย่างง่ายจากประชากรที่เข้าร่วมเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม รายละเอียดดังนี้

- 1) กลุ่มบุคคลที่มีภูมิปัญญา มีองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ยังใช้และสามารถถ่ายทอดได้ ที่อาศัยและประกอบอาชีพในพื้นที่ทำการศึกษา ประกอบด้วย ผู้นำ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาท้องถิ่น ประชาชนทั่วไป และผู้มีความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2) กลุ่มผู้บริหารองค์กรท้องถิ่น ที่อาศัยและประกอบอาชีพและเป็นผู้มีคุณสมบัติได้รับการเลือกให้ทำหน้าที่ตัวแทนการบริหารและปกครองท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย ที่สามารถกำหนด

แนวทางยุทธศาสตร์หรือนโยบายในการแก้ปัญหาการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติโดยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบสำคัญสู่การนำไปปฏิบัติ ประกอบด้วย นายกองค้การบริหารส่วนจังหวัด นายกองค้การบริหารส่วนตำบล นายกเทศมนตรี

3) กลุ่มผู้ประกอบอาชีพราชการประจำระดับหัวหน้าหน่วยงาน ในหน่วยงานด้านการปกครอง หน่วยงานรับผิดชอบด้านภัยพิบัติในพื้นที่ ไปปฏิบัติตามแนวทางนโยบายและ การประยุกต์หลักการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ร่วมกับหลักการแก้ปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ หลักวิชาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ประกอบด้วย หัวหน้าสำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย นายอำเภอ ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดเทศบาล

การสัมภาษณ์จะทำการวิเคราะห์ Focus group ร่วมกับผู้ให้สัมภาษณ์เบื้องต้น

2. เครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่รับรู้ การก่อให้เกิดปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ และการนำองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้กับปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์

การสัมภาษณ์ได้ร่วมทำการวิเคราะห์/สังเคราะห์กับผู้ให้สัมภาษณ์ด้วย การศึกษาได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ทำการศึกษารวม 25 คน ในระยะเวลาดำเนินการสัมภาษณ์ระหว่าง เดือน มกราคม 2558 – มีนาคม 2558

3.3 เครื่องมือและการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาริบทบทเบื้องต้น เป็นการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การศึกษาดำรง เอกสาร และงานวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อให้ได้กรอบแนวคิด เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัย

3.3.2 สร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีขั้นตอนดำเนินงานดังนี้

3.3.2.1 แบบสอบถามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญที่มีต่อเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อหาค่าดัชนีความสอดคล้อง

ก) สร้างแบบสอบถามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญที่มีต่อแบบสอบถามเพื่อหาค่าดัชนีความสอดคล้อง มีจำนวนทั้งหมด 2 ฉบับ ประกอบด้วย

ฉบับที่ 1 แบบสัมภาษณ์ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่รับรู้ การก่อให้เกิดปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ

ฉบับที่ 2 แบบสัมภาษณ์การนำองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้กับปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์

ข) สร้างเอกสารประกอบการตอบแบบสอบถามขึ้น เพื่อเป็นเอกสารประกอบการพิจารณา การแสดงข้อคิดเห็น และประเมินค่า เพื่อหาค่าดัชนีความสอดคล้องของแบบสอบถามประเมินรูปแบบ แบ่งออกเป็น 6 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ตอนที่ 2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 3 การออกแบบกรอบแนวคิด

ตอนที่ 4 คำจำกัดความ

ตอนที่ 5 สรุป

ตอนที่ 6 เอกสารอ้างอิง

3.3.3 รวบรวมข้อมูลบริบทในชุมชนเบื้องต้น

3.3.3.1 ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากชุมชน ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ จำนวน 11 อำเภอ ในเดือน มกราคม พ.ศ. 2558

3.3.3.2 ภายหลังเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสอบถามเรียบร้อยแล้ว นำผลที่ได้มาวิเคราะห์ตามหลักสถิติ

3.3.3.3 ทำการรวบรวมข้อมูลทั้งหมดเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลตามหลักทางสถิติ สรุปและอภิปรายผล

3.3.4 สรุปผลข้อมูลบริบทในชุมชน

3.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

มีรายละเอียดดังนี้

3.4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

3.4.1.1 ส่งแบบสอบถามให้ผู้ใช้งานจำนวน 40 คนที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้

3.4.1.2 หาความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม โดยการหาค่าความสอดคล้องภายในของข้อคำถามรายข้อ (Internal Consistency) และค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาของครอนบาค (Cronbach Alpha Coefficient) ผู้วิจัยจะนำเสนอแบบสอบถามไปทดสอบก่อน (Pre-test) กับกลุ่มประชากรตัวอย่างคนละกลุ่มกับกลุ่มตัวอย่างที่จะทำการเก็บจริง จำนวน 40 คน

ผลจากการคำนวณค่าความเชื่อถือได้ของเครื่องมือแบบสัมภาษณ์ องค์กรความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่รับรู้ การก่อให้เกิดปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ เท่ากับ 1.00

แบบสัมภาษณ์การนำองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้กับปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์ เท่ากับ 1.00

3.4.1.3 นำผลการวิเคราะห์ความเชื่อมั่นมาปรับปรุงข้อคำถาม และจัดทำเป็นแบบสอบถามฉบับสมบูรณ์

3.4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการหลังจากรวบรวม และทำการตรวจสอบแบบสอบถามให้สมบูรณ์ จึงได้วิเคราะห์ผลโดยแยกเป็นประเด็นต่าง ๆ

3.5 การวิเคราะห์และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล มีดังนี้

การวิเคราะห์ผลความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ เกี่ยวกับความสอดคล้องของวัตถุประสงค์กับข้อคำถาม ใช้ค่าดัชนีความสอดคล้อง (มณฑชัย, 2548) ดังนี้

มีความเห็นว่า	สอดคล้อง	กำหนดคะแนนเป็น 1
มีความเห็นว่า	ไม่แน่ใจ	กำหนดคะแนนเป็น 0
มีความเห็นว่า	ไม่สอดคล้อง	กำหนดคะแนนเป็น -1

จากนั้นนำมาแทนค่าในสูตรหาค่าดัชนีความสอดคล้อง

$$IOC = \frac{\sum R}{n}$$

โดยที่ IOC = ค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Consistency)

$\sum R$ = ค่าผลรวมคะแนนความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ

N = จำนวนผู้เชี่ยวชาญ

0.50 ถึง 1.00	หมายถึง	สอดคล้อง
-0.50 ถึง 0.49	หมายถึง	ไม่แน่ใจ
-1.00 ถึง -0.49	หมายถึง	ไม่สอดคล้อง

การวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม โดยใช้สูตรการหาสัมประสิทธิ์แอลฟา (α Coefficient) ของครอนบาค (Cronbach) ซึ่งมีสูตรดังนี้

$$\alpha = \frac{n}{n-1} \left[1 - \frac{\sum s_i^2}{s_t^2} \right]$$

เมื่อ α หมายถึง สัมประสิทธิ์ความเชื่อมั่น

n หมายถึง จำนวนข้อ

s_i^2 หมายถึง คะแนนความแปรปรวนแต่ละข้อ

s_t^2 หมายถึง คะแนนความแปรปรวนทั้งฉบับ

การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป ใช้สถิติเบื้องต้น ได้แก่ ค่าเฉลี่ย (Mean) และ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard deviation)

$$\bar{X} = \frac{\sum X}{N}$$

เมื่อ $\bar{X}$ แทน ค่าคะแนนเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่าง

$\sum X$ แทน ผลรวมของคะแนนทั้งหมดในกลุ่มตัวอย่าง

N แทน จำนวนนักเรียนในกลุ่มตัวอย่าง

ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

$$S.D. = \sqrt{\frac{N\sum x^2 - (\sum x)^2}{N(N-1)}}$$

เมื่อ S.D. แทน ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

X แทน คะแนนแต่ละคน

N แทน จำนวนนักเรียน

$\sum$ แทน ผลรวม

ขอบเขตของค่าเฉลี่ยที่ได้จากแบบสอบถามความคิดเห็นคือ

ค่าน้ำหนัก	ความหมาย
4.50 – 5.00	มากที่สุด
3.50 – 4.49	มาก
2.50 – 3.49	ปานกลาง
1.50 – 2.49	น้อย
1.00 – 1.49	น้อยที่สุด

บทที่ 4

ผลของการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพื่อการพึ่งพาตนเองของวิถีชีวิตชุมชน โดยมีผลวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

4.1 ผลสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภัยพิบัติภัยธรรมชาติของจังหวัดเพชรบูรณ์

4.2 ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติแก่ชุมชน

4.1 ผลสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภัยพิบัติภัยธรรมชาติ

จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพิบัติภัยของจังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่าจังหวัดเพชรบูรณ์มีสภาพภูมิศาสตร์เป็นภูเขา มีป่าไม้มากกว่าร้อยละ 30 ของพื้นที่ ประกอบด้วยสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบันจึงก่อให้เกิดภัยพิบัติและสถานการณ์ฉุกเฉินต่างๆ ตามรายงานแผนสำรองฉุกเฉินเพื่อป้องกันผลกระทบต่อการจัดการกระบวนการ ดังตารางที่ 4-1

ตารางที่ 4-1 ผลการวิเคราะห์ลำดับภัยพิบัติและสถานการณ์ฉุกเฉินของจังหวัดเพชรบูรณ์ปี 2557

ภัยพิบัติ / สถานการณ์ฉุกเฉิน	เหตุผล
1. อัคคีภัย	ทำลายระบบฐานข้อมูล/เอกสาร อาคาร/สถานที่ ทรัพย์สินของทางราชการและความปลอดภัยของบุคลากร
2. อุทกภัย	กระบวนการหยุดชะงัก ทำให้ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามห้วงเวลาที่กำหนดได้ และอาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อข้อมูล/เอกสาร และวิถีในการปฏิบัติงาน
3. ไฟฟ้าดับ	ทำให้เข้าถึงข้อมูลไม่ได้ เกิดความเสียหายต่อฐานข้อมูล และระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่มีโอกาสเกิดขึ้นได้บ่อยครั้ง
4. จลาจลและการชุมนุม	เจ้าหน้าที่ไม่สามารถเดินทางมาปฏิบัติหน้าที่ได้
5. โรคระบาด	ไม่สามารถจัดการฝึกอบรม ประชุม สัมมนาได้ และประชาชนไม่สามารถเข้าร่วมกระบวนการ/กิจกรรมได้
6. แผ่นดินไหว	ทำให้เข้าถึงข้อมูลไม่ได้ เกิดความเสียหายต่อฐานข้อมูล และระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ ขาดการติดต่อสื่อสารและทำลายระบบสาธารณูปโภค
7. พายุ	ทำลายระบบสาธารณูปโภค จังหวัดมีภารกิจเฉพาะเพิ่มขึ้นในการบรรเทาความเดือดร้อนของประชาชน ข้อมูลสูญหายประชาชนไม่สามารถใช้บริการศาลากลางจังหวัด หรือติดต่อกับหน่วยงานราชการ ส่งผลกระทบต่อกรปฏิบัติงานของข้าราชการ
8. ภัยแล้ง	มีภารกิจเฉพาะเพิ่มขึ้นในการบรรเทาความเดือดร้อนของประชาชน

ที่มา: แผนสำรองฉุกเฉินเพื่อป้องกันผลกระทบต่อการจัดการกระบวนการ สิงหาคม 2557

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลจากกรมทรัพยากรธรณี พบว่าจังหวัดเพชรบูรณ์มีธรณีพิบัติภัยได้แก่ ดินถล่มและหลุมยุบ

ดินถล่ม (Land Slide) เป็นธรณีพิบัติภัยที่เกิดจากการเคลื่อนตัวของมวลดินและหินลงมาตามลาดเขา ด้วยอิทธิพลของแรงโน้มถ่วงของโลก ที่พบในประเทศไทยแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ ดินถล่ม ดินไหล และหินร่วงหรือหินถล่ม ปัจจัยที่ทำให้เกิดดินถล่มมี 4 ประการ คือ

1. ลักษณะธรณีวิทยาเป็นบริเวณที่มีหินผุให้ชั้นดินหนา โครงสร้างทางธรณีวิทยามีรอยเลื่อน รอยแตก ตัดผ่านชั้นหิน เป็นต้น
2. สภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ภูเขาสูงและมีความลาดชัน
3. ลักษณะสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยไม่ถูกหลักวิชาการ ได้แก่ สร้างบ้านและทำสวนทำไร่รูกกล้าพื้นที่ลุ่มน้ำและภูเขา การตัดถนนผ่านภูเขาสูง หรือสร้างสิ่งก่อสร้างขวางทางระบายน้ำ เช่น ถนน สะพาน และท่อ เป็นต้น
4. ปริมาณน้ำฝนที่มากจนชั้นดินอุ้มน้ำไม่ไหว โดยทั่วไปปริมาณน้ำฝนที่มากกว่า 150 มิลลิเมตรในรอบ 24 ชั่วโมง หรือมีปริมาณฝนสะสมมากกว่า 300 มิลลิเมตร (ฝนตกต่อเนื่องทุกวัน) อาจจะทำให้เกิดดินไหล

เมื่อปี 2543 ได้เกิดเหตุการณ์ดินถล่มขึ้นในพื้นที่บ้านธารทิพย์ ตำบลบึงน้ำเต้า และบ้านโพธิ์เงิน ตำบลท่าพล อำเภอเมือง ต่อมาในปี 2544 ได้เกิดเหตุการณ์ดินถล่มขึ้นอีกครั้งในพื้นที่ตำบลน้ำก้อ อำเภอหล่มสัก

หลุมยุบ (Sinkhole) โดยทั่วไปจะพบเป็นหลุมหรือแอ่งบนพื้นดิน ซึ่งมีลักษณะรูปร่างคล้ายกรวยหรือลึกลงเป็นเหวลึก หรือคล้ายปล่อง ปากหลุมเกือบกลม สาเหตุของหลุมยุบเกิดจากมีโพรงใต้ดิน อยู่ด้านล่าง ต่อมาเพดานโพรงมีการพังทลายยุบตัวลง เกิดเป็นหลุมยุบขึ้น ซึ่งโดยทั่วไปตำแหน่งหลุมยุบมักพัฒนาในบริเวณที่มีรอยแตก และเกิดขึ้นง่ายในบริเวณที่มีรอยแตกตัดกัน (กรมทรัพยากรธรณี, 2544) สาเหตุของการยุบตัวอาจเนื่องมาจากการสูบน้ำใต้ดิน หรือได้รับแรงสั่นสะเทือนจากแผ่นดินไหวหรือยานพาหนะที่สัญจรไปมาในบริเวณใกล้เคียง

โพรงใต้ดินเกิดได้จากหลายสาเหตุด้วยกันคือ 1) มีเกลือหินรองรับอยู่ด้านล่าง เมื่อมีการสูบน้ำก็เหมือนผลิตเกลือสินเธาว์ จึงเกิดการละลายของเกลือหินทำให้เกิดโพรงเกลือขึ้น 2) มีน้ำฝนที่มีความเป็นกรดอย่างอ่อนละลายเอาหินจำพวกคาร์บอเนต ได้แก่ หินปูน หินโดโลไมต์ ที่

รองรับอยู่ด้านล่างออกไป จากนั้นจึงพัฒนาเกิดเป็นโพรงหรือถ้าใต้ดิน 3) น้ำใต้ดินพัดพาเอาตะกอนทรายที่รองรับด้านล่างออกไป เนื่องจากปริมาณและแรงพัดพาของน้ำใต้ดินเพิ่มขึ้น

แผนที่พื้นที่ที่มีโอกาสเกิดหลุมยุบจังหวัดเพชรบูรณ์ มีพื้นที่ที่มีโอกาสเกิดหลุมยุบกระจายตัวอยู่ทั่วไปในบริเวณที่พื้นที่รองรับด้วยหินปูน จากแผนที่พื้นที่ที่มีโอกาสเกิดหลุมยุบจังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่าพื้นที่เสี่ยงภัยหลุมยุบส่วนใหญ่พบในทางตอนกลางต่อเนื่องถึงตอนล่างของจังหวัด ครอบคลุมพื้นที่ 60 ตำบล จาก 11 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง ชนแดน หล่มสัก หล่มเก่า วิเชียรบุรี ศรีเทพ หนองไผ่ บึงสามพัน น้ำหนาว วังโป่ง และอำเภอเขาค้อ

ตารางที่ 4-2 แสดงรายชื่อหมู่บ้านเสี่ยงภัยดินถล่ม จังหวัดเพชรบูรณ์

อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน
1. อำเภอเมือง เพชรบูรณ์	ตำบลวังฆมฏ	บ้านงามประทีป บ้านซำบ่อ บ้านยางหัวลม บ้านวังทอง
	ตำบลท่าพล	บ้านโนนสง่า บ้านโพธิ์เงิน บ้านโพธิ์งาม บ้านป่าม่วง บ้านอ้อมแพ
	ตำบลตะเบาะ	บ้านเขาขาด บ้านโนนเสาธง บ้านห้วยไคร้บ้านห้วยตุม
	ตำบลบ้านโคก	บ้านโนนโก บ้านพื้บ้านสะแกงาม
	ตำบลป่าเลา	บ้านปลา
2. อำเภอหล่ม สัก	ตำบลวังบาล	บ้านเหมืองแบ่ง บ้านจันทาค บ้านภูปูน บ้านวังบาล
	ตำบลบ้านน้ำก้อ	บ้านน้ำก้อ บ้านน้ำก้อเศษบ้านน้ำก้อโคก บ้านน้ำก้อโปร่ง บ้านน้ำก้อใหญ่
	ตำบลน้ำซุน	บ้านเนิน บ้านเนินนาทอน บ้านกกโอ บ้านคงขวางบ้านน้ำ ซุนบ้านฝายวังบอน บ้านพร้าวบ้านห้วยลาน บ้านหินโงน
	ตำบลบ้านโสก	บ้านห้วยโปร่ง
	ตำบลบึงน้ำเต้า	บ้านธารทิพย์
3. อำเภอชม แดน	ตำบลพุทธบาท	บ้านน้ำพุ บ้านโป่งเจ็ดหัว บ้านโป่งตะแบก บ้านลาดน้อย
	ตำบลลาดแค	บ้านขามแม่แก่ บ้านโลกยาว
4. อำเภอหนอง ไผ่	ตำบลบ่อไทย	บ้านโนนตุม บ้านโนนสมบูรณ์บ้านนาวังแหน บ้านวัง เจริญรัตน์
5. อำเภอวังโป่ง	ตำบลซำเปิบ	บ้านคลองน้ำคั้น บ้านซำเปิบเหนือ บ้านซำเปิบใต้

ที่มา : กรมทรัพยากรธรณี, 2551

ตารางที่ 4-3 แสดงพื้นที่เสี่ยงหลุมยุบจังหวัดเพชรบูรณ์

อำเภอ	ตำบล
1. หนองไผ่	บ้านโกชน์ ท่าแดง เพชรละคร ห้วยโป่ง วังท่าดี บัววัฒนา หนองไผ่ วังโบสถ์ ยางงาม ท่าด้วง
2. วิเชียรบุรี	ภูน้ำหยด สระประคู้ สามแยก โคกปรัง น้ำร้อน บ่อรัง พุเตย ชับสมบูรณ์ วังใหญ่ ยางสาว ชับน้อย
3.เมืองเพชรบูรณ์	บ้านโคก ป่าเลา นางั่ว ท่าพล นายม น้ำร้อน ห้วยสะแก ระวีง ชนแดน
4. ชนแดน	ดงขุน ท่าข้าม พุทธบาท ลาดแค บ้านกล้วย ชับพุทธา ศาลาลาย
5. บึงสามพัน	ชัยสมอทอด ชับไม้แดง หนองแจ่ง กันจุก พญาวัง สระแก้ว
6. ศรีเทพ	ศรีเทพ นาสุ่น โลกสะอาด หนองย่างหอย
7. หล่มสัก	น้ำก้อ น้ำซุน บุ่งคล้า บุ่งน้ำเต้า
8. วังโป่ง	วังโป่ง ชับเปิบ วังหิน วังศาล
9. หล่มเก่า	บ้านเนิน นาเกาะ
10. น้ำหนาว	หลักด่าน วังกวาง
11. เขาค้อ	ริมสีม่วง

ที่มา : กรมทรัพยากรธรณี, 2548

คณะผู้วิจัยได้ทำการสำรวจข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพชรบูรณ์และสำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่าพิบัติภัยทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์ที่มีความรุนแรงและก่อให้เกิดความเดือดร้อนกับประชาชน ได้แก่ 1.อุทกภัยและดินถล่ม 2.ภัยแล้ง และ 3.ภัยหนาว มีรายละเอียด ดังนี้

1.อุทกภัยและดินถล่ม

จากสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขา จังหวัดเพชรบูรณ์จึงมีความเสี่ยงจากอุทกภัยที่เกิดจากน้ำป่าไหลหลาก น้ำล้นตลิ่ง และเสี่ยงจากดินโคลนถล่ม จากข้อมูลของสำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย พบว่า ความรุนแรงของพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยและดินโคลนถล่มของจังหวัดเพชรบูรณ์ มีความรุนแรงระดับ 3 จำนวน 87 หมู่บ้าน ระดับ 2 จำนวน 313 หมู่บ้าน และระดับ 1 จำนวน 77 หมู่บ้าน รวม 477 หมู่บ้าน

2.ภัยแล้ง

จากการสำรวจพื้นที่ของจังหวัดเพชรบูรณ์โดยสำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่าพื้นที่ที่คาดว่าจะประสบภัยแล้งจังหวัดเพชรบูรณ์ ประจำปี 2558 มีทั้ง 11 อำเภอ ข้อมูล ณ วันที่ 25 พฤศจิกายน 2557 จำนวนครัวเรือนในจังหวัดเพชรบูรณ์ที่ประสบภัยแล้งมีจำนวน 137,373 ครัวเรือน ใน 920 หมู่บ้าน (หมู่บ้านที่แล้งซ้ำซากจำนวน 362 หมู่บ้าน) ประชากร 466,740 คน พื้นที่การเกษตรที่มีผลกระทบจากภัยแล้งทั้งจังหวัดมีถึง 740,001 ไร่ อำเภอวิเชียรบุรีมีครัวเรือนที่ประสบภัยแล้งมากที่สุดจำนวน 30,908 ครัวเรือน ประชากร 113,898คน มีหมู่บ้านที่ประสบภัยแล้งซ้ำซากถึง 87 หมู่บ้าน ขณะที่อำเภอหล่มเก่ามีครัวเรือนที่ประสบภัยแล้งน้อยที่สุดจำนวน 3,057 ครัวเรือน ประชากร 10,775 คน ที่อำเภอชนแดนมีพื้นที่การเกษตรที่ประสบกับภัยแล้งมากที่สุด จำนวน 179,059 ไร่ ดังตารางที่ 3

3.ภัยหนาว

ในปี 2557 จังหวัดเพชรบูรณ์มีพื้นที่ประสบภัยหนาวที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตร่างกาย ทรัพย์สิน พื้นที่ทางการเกษตร ประมงและปศุสัตว์ของราษฎร ในเขตพื้นที่ 2 อำเภอ คือ อำเภอน้ำหนาว กับ อำเภอเขาค้อ

ข้อมูลของอำเภอน้ำหนาว พบว่าวัดอุณหภูมิได้ต่ำกว่า 15 องศาเซลเซียส ติดต่อกันเกิน 3 วัน ในพื้นที่หมู่ที่ 1-6 ตำบลน้ำหนาว หมู่ที่ 1-6 ตำบลโคกมน หมู่ที่ 1-7 ตำบลหลักด่าน และ หมู่ที่ 1-11 ตำบลวังวาง ส่วนในอำเภอเขาค้อเกิดขึ้นที่หมู่ที่ 1-14 ตำบลเขาค้อ หมู่ที่ 1-14 ตำบลแคมป์สน หมู่ที่ 1-12 ตำบลเข็กน้อย หมู่ที่ 1-11 ตำบลทุ่งสมอ หมู่ที่ 1-10 ตำบลหนองไม้เฒ่า หมู่ที่ 1-6 ตำบลริมสีมวัง และหมู่ที่ 1-5 ตำบลสะเดาะพง

4.2 ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติแก่ชุมชน

ผลจากการสัมภาษณ์ได้แนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ จังหวัดเพชรบูรณ์ ประกอบด้วย

4.2.1 การสร้างที่อยู่อาศัย ทรงใต้ถุนสูง โดยชั้นล่างปล่อยเป็นใต้ถุนโล่ง ตำแหน่งก่อสร้างบ้านไม่ขวางทางน้ำไหลหลากจากควน หรือภูเขา ที่ราบริมตลิ่งที่น้ำท่วมถึงรอบ 10-20 ปี การดูแลจัดวาง ตำแหน่งสร้างบ้าน ช่องประตู ห้องต่างๆคูทิศทางลมพัดผ่าน การไม่สร้างบ้านบนพื้นที่ที่บ้านเคยประสบภัยพิบัติ โดยปราชญ์ภูมิปัญญา คนเฒ่าคนแก่ (ผู้ทรงวิญญู)

4.2.2 ผู้สร้างบ้านรายใหม่มักมรดกที่ดินที่ระดับสูงกว่าถนนและบ้านข้างเคียงเสมอ

4.2.3 ในปัจจุบัน ฤดูกาลผิเคเพิ่มขึ้นไปจากสมัยก่อนๆ ทำให้สัตว์ที่มีพฤติกรรมในการ คาค เคาให้สังเกตเป็นภูมิปัญญาลดจำนวน ย้ายถิ่นไปในป่าลึกจนถึงสูญพันธุ์ และทำให้สัตว์มีพฤติกรรม ผิเคเพิ่มขึ้นไปจากแต่ก่อน เช่นการร้องผิเคเวลา ผิเคฤดู การผสมข้ามพันธุ์ การอพยพถิ่นไม่ เป็นที่ เป็น เวลา

4.2.4 การปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ผลไม้พันธุ์พื้นเมืองที่มีรากแก้วยึดเกาะดินได้ดี เช่น มะขาม

4.2.5 การคาคเดาก่อนการเกิดฝนตกหนัก น้ำหลาก จากพฤติกรรมของสัตว์ เช่น มดขึ้น จากรัง ปลวกเร่งทาจอมปลวกสูงขึ้น ปลาขึ้นขึ้นค้ำน้ำเพื่อวางไข่

4.2.6 การปฏิบัติในช่วงประสออุทกภัย ชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านจะช่วยกันขนย้าย สิ่งของให้บ้านในที่ลุ่มก่อน เมื่อคาคเดาว่าจะเกิดอุทกภัย ชาวบ้านจะช่วยกันระวัง เผ่าสังเกต ติดตาม การเพิ่มของระดับน้ำในคลอง

4.2.7 ภาครัฐควรมีแบบก่อสร้างให้ผู้ขออนุญาตสร้างบ้านที่เหมาะสมกับพื้นที่เสี่ยงการเกิด ภัยพิบัติทางธรรมชาติ

สรุปผลการสัมภาษณ์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ แก่ชุมชน จากการทำการศึกษาที่จะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ หากจะนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นใน อดีต มาใช้อาจไม่ได้ผล เพราะในปัจจุบันเหตุทางธรรมชาติที่ป่าไม้ถูกทำลายทำให้ฤดูกาลผิเคเพิ่มขึ้น ไปจากสมัยอดีต แล้วส่งผลให้สัตว์ที่มีพฤติกรรมในการคาคเดาและสังเกต เป็นสมมุติฐานตามภูมิ ปัญญาท้องถิ่น ได้ลดจำนวน จนถึง สูญพันธุ์ และทำให้สัตว์มีพฤติกรรมผิเคเพิ่มขึ้นไป เช่นการร้องผิเค เวลา ผิเคฤดู การผสมข้ามพันธุ์ การอพยพถิ่นไม่เป็นที่ เป็นเวลา แต่ยังมีพฤติกรรมตามธรรมชาติที่ ใช้สังเกต ตามองค์ความรู้ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นนำมาใช้ได้ ในปัจจุบันได้มีวิวัฒนาการด้านเทคโนโลยี การพยากรณ์อากาศ ระบบ ดาวเทียม ที่คนในพื้นที่ได้เชื่อถือจนลืมภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้

การทำเหมืองฝายภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนจังหวัดเพชรบูรณ์

การขุดคลองลัดเลาะไปตามเชิงเขา ตามแนวคลองที่วางแผนไว้ในข้างต้นนี้ โดยแนวคลองไหลเลาะมาตามเชิงเขาจากจังหวัดแพร่ ผ่านจังหวัดสุโขทัย จังหวัดอุดรดิตถ์ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดพิจิตร จังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดลพบุรี จังหวัดสระบุรี จังหวัดนครนายก จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว จังหวัดฉะเชิงเทรา มาลงทะเลที่จังหวัดชลบุรี ในอดีตมีตัวอย่างในการขุดคลองลัดเลาะเชิงเขา โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำการวางระดับ ทำการขุดคลองในการสร้างเหมืองฝาย เพื่อใช้ในการกระจายน้ำไปยังพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งอยู่ต่ำกว่าคลองขุด ในภาคเหนือของประเทศไทย ปัจจุบันนี้ยังมีผลงานปรากฏอยู่ ระบบกระจายน้ำเหล่านี้ยังสามารถใช้งานได้ดีอยู่ ประชาชนทั่วไปสามารถเดินทางไปได้ เราสามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้มาใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาน้ำท่วมในภาคประชาชน

เหมือง หมายถึง คลองส่งน้ำที่ขุดขึ้นเพื่อรับน้ำจากการทดน้ำบริเวณฝายเป็นการผันน้ำจากแม่น้ำไปสู่แหล่งเพาะปลูก

ฝาย หมายถึง เขื่อนหรืออาคารกั้นน้ำที่สร้างขึ้นขวางลำน้ำเพื่อทดน้ำให้มีระดับสูงขึ้นจนถึงระดับที่ต้องการแล้วปล่อยให้ไหลผ่านลำเหมืองหรือคลองส่งน้ำเพื่อส่งน้ำไปยังที่เกษตรกรรมของแต่ละคน โดยน้ำส่วนที่เหลือจากการถูกผันเข้าสู่ลำเหมืองก็จะปล่อยให้ไหลข้ามสันฝายไปตามลำน้ำสายเดิม

แก่ฝาย คือ คนที่จะเป็นผู้ควบคุมการใช้น้ำและการซ่อมแซมฝายแต่ละสาย แก่ฝายแต่ละคนจะมี *ล่ำฝาย* หรือ *ล่ำมนา* เพื่อช่วยป่าวประกาศเรื่องราวต่าง ๆ ของเหมืองให้ชาวบ้านผู้ใช้น้ำได้รับรู้และมาร่วมงานกัน โดยสมาชิกของฝายจะต้องให้ข้าวน้ำหล่อหรือข้าวเปลือกเป็นค่าตอบแทนการใช้น้ำให้แก่ "แก่ฝายและล่ำมนา"

ดังนั้นการทำเหมืองฝายก็คือ การจัดระบบชลประทานท้องถิ่น โดยภูมิปัญญาชาวบ้านและความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ระบบเหมืองฝายเกิดขึ้นได้จากการเรียนรู้ของบรรพบุรุษต่อลักษณะภูมิประเทศ ทั้งความลาดเอียง กระแสน้ำไหลเชี่ยว การขึ้นลงของน้ำ การกัดเซาะของหินดินระดับการเอ่อ และความต้องการของผืนนาไร้สองฟากฝั่ง แล้วนำความรู้ทั้งหมดนั้นมาประสมประสานกันเป็นศิลปวิทยาการการควบคุมกระแสน้ำ โดยใช้วัสดุอย่างง่ายในท้องถิ่น เช่น ไม้สัก ไม้ไผ่ หิน ก้อนดิน กวายนหิน (ไม้ไผ่สานเป็นรูปทรงกระบอกบรรจุกรวดหิน) ถูกปักวางขวางลำน้ำเป็นชั้น ๆ เป็นตัวฝาย เมื่อสายน้ำไหลเชี่ยวแรงถูกขัดขวางให้ไหลช้า ระดับน้ำก็เอ่อล้นสูงขึ้น ไหลเข้าลำ

เหมืองใหญ่น้อย แยกไหลเกาะหล่อเลี้ยงที่นาไร่และครัวเรือนน้อยใหญ่ โดยรอบความสูงและความลาดเอียงของสันฝายก็สามารถปรับเปลี่ยนได้เสมอตามแต่ความเหมาะสมของระดับน้ำ ทิศทางการไหล รวมทั้งความเชี่ยวชาญและความแรงของน้ำ ที่สำคัญ ความที่ตัวฝายทำด้วยหลักไม้และก้อนหินก็เปิดโอกาสให้ดินทรายไหลลอดผ่านไปได้ เช่นนี้เองที่ปลาและสัตว์เล็กสัตว์น้อยที่เคยเดินทางขึ้นล่องตามสายน้ำก็ยังคงใช้ชีวิตได้อย่างปกติ

เหมืองฝาย ยังคงเป็นจารีตประเพณีในการบริหารจัดการน้ำอยู่ ฤดูแล้งจะมาดูแลรักษาโดยการขุดลอกเอาทรายออกบ้าง เอาหินเอาทรายมาลงบ้าง ในกลุ่มเหมืองฝายยังมีการเก็บเงินเพื่อที่จะบำรุงรักษา เช่น ไร่ละ 10 – 15 บาท เงินส่วนหนึ่งจะกันไว้เป็นค่าเลี้ยงฝาย บางจุดก็จะเก็บเพื่อเลี้ยงฝายขึ้นน้ำด้วย ในระบบของคนเหมืองฝายนี้จะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ถึงแม้ว่าฝายหลายแห่งเปลี่ยนโครงสร้างจากฝายไม้เป็นฝายคอนกรีต แต่อย่างยังคงรักษาโครงสร้างระบบการบริหารอยู่ ผู้ที่ดูแลตัวระบบฝายเรียกว่าแก่ฝาย ผู้ได้บังคับบัญชาที่ดูแลน้ำเหมืองแต่ละสายเรียกว่าแก่เหมือง แก่เหมืองก็จะดูแลผู้ที่ใช้น้ำในลำเหมืองของตนเอง ภาษาโบราณจะเรียกว่าหัวสิบ ก็คือ มีผู้ใช้น้ำได้บังคับบัญชาของตนเองสิบคนในชุมชนจะมีการรวมตัวกันเพื่อสร้างฝายขึ้น โดยสมาชิกที่ต้องการให้น้ำเข้าที่นาของตน จะต้องช่วยกันไปสร้างฝาย ฝาย ขุดลอกลำเหมืองทั้งหมดและจะต้องเลือกคนมาทำหน้าที่แก่ฝายด้วยประโยชน์ของฝายซึ่งเป็นภูมิปัญญาของล้านนาตัวฝายจะให้น้ำข้ามล้นไปได้ ข้อดีของการออกแบบฝายของล้านนาคือปลาทำynnน้ำสามารถขึ้นมาวางไข่ได้ไม่เหมือนฝายคอนกรีตเป็นการแบ่งสันปันน้ำจากเหนือน้ำให้กับผู้ที่อยู่ใต้น้ำได้ แล้วก็มีลำเหมืองส่งน้ำ

ชุมชนบางพื้นที่ของจังหวัดเพชรบูรณ์ก็ยังรักษาฝายเดิมที่เป็นฝายไม้อยู่หลายที่ที่ยังคงรักษาถูกระเบียบอยู่ เช่น ไรชาดงานก็จะมีการปรับใหม่ สมมติว่าราคาแรงงานปัจจุบันมีราคาเท่าไร ค่าปรับคนที่ขาดงานที่ไม่มาช่วยดูแลน้ำในเหมืองหรือตัวฝายจะปรับสูงกว่าแรงงานในปัจจุบัน เพื่อบังคับให้มีการรักษาถูกระเบียบ ไรชาดพิธีกรรมเลี้ยงฝายก็จะโดนปรับเช่นกันหลายที่ก็ใช้โอกาสในการเลี้ยงฝายเป็นการประชุมใหญ่สามัญประจำปีเพราะว่ามีความสำคัญมากในเรื่องของการประกอบพิธีกรรมและทุกคนจะต้องมาร่วมประชุมกันเมื่อมีข้อหาหรือมีข้อโต้แย้งเกิดกรณีพิพาทในการแย่งชิงน้ำ การใช้น้ำ ก็จะมาแก้ไขหรือคลี่คลายปัญหาในช่วงประกอบพิธีเลี้ยงฝายหลักการทำเหมืองฝายตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็คือ การนำเอาภูมิปัญญาของชาวล้านนาตั้งแต่สมัยพระยาเม็ญรายมาใช้

ซึ่งในตำนานพื้นเมืองเขียนถึงระบบเหมืองฝายว่า ปราภฏตั้งแต่ก่อนสมัยพญาเม็ญรายจะทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 1839 ในอาณาจักรหริภุญไชย อ้ายฟ้าได้บัญชาให้ไพร่หรือชาวเมือง

หรือกฎโชยชุดเหมืองเพื่อส่งน้ำเข้าพื้นที่เกษตร ทำให้ระบบเหมืองฝายได้สืบทอดมาจนถึงยุคปัจจุบัน ทั้งยังปรากฏข้อความในกฎหมายล้านนา เช่นเม็งรายศาสตร์ ที่ได้กำหนดโทษเกี่ยวกับผู้ทำเหมืองฝายชำรุดด้วย เช่น การเก็บเงินเลี้ยง“ผีฝาย” เพราะคนล้านนามีความเชื่อว่ารอบตัวเรามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษาอยู่มีผีป่า ผีน้ำ คุ่มครองคูแลร์กษาชุมชน หรือคนใดที่ใช้น้ำ ใช้ประโยชน์จากป่าควรจะบูชาเคารพเพื่อขอมาให้ปกปักรักษาทรัพยากรให้คงความอุดมสมบูรณ์บางครั้งในช่วงฤดูน้ำนอง น้ำหลากก็จะตั้งเวรยามเฝ้าฝายเพื่อไม่ให้ฝายได้รับอันตรายจากการถูกน้ำท่วมด้วยอย่างไรก็ตามในปัจจุบันพบว่าวิกฤตสถานการณ์ปัญหาน้ำเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทั้งปัญหาน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากและการขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง ซึ่งอาจเกิดจากการบริหารจัดการน้ำที่ผิดพลาดของส่วนราชการ การตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำและการสร้างสิ่งปลูกสร้างขวางทางเดินน้ำทำให้ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงหลายอย่างสิ้นเชิง ในทางรูปธรรมฝายคอนกรีตไม่มีทางให้สัตว์น้ำ เล็ดรอดขึ้นลงตามเส้นทางของมันได้ดังก่อนในทางนามธรรมอำนาจการดูแลที่เคยเป็นของชุมชนที่เคยใช้ประโยชน์ร่วมกัน กลับถูกถ่ายโอนไปเป็นของราชการที่จะกำหนดทิศทางการปล่อยน้ำวันนี้ฝายดั้งเดิมหลายแห่งกำลังถูกเปลี่ยนเป็นคอนกรีต เช่นเดียวกับสภาพสังคมที่กำลังรับเอาวัฒนธรรมใหม่ ๆ เข้ามาแทนที่ ภูมิปัญญาของชุมชนมากขึ้น

ทะเบียนแหล่งเรียนรู้/ภูมิปัญญาท้องถิ่น

แหล่งเรียนรู้			
ที่	ชื่อ	ที่อยู่	สาระที่ควรเรียนรู้
1	สถานีอนามัยตำบล.....		เรื่องราวเกี่ยวกับบุคคล และสถานที่แวดล้อม
2	วัด.....		เรื่องราวเกี่ยวกับบุคคล และสถานที่แวดล้อม
3	วัดรอยพญานาค		เรื่องราวเกี่ยวกับบุคคล และสถานที่แวดล้อม
4	องค์การบริหารส่วนตำบล บ้าน.....		เรื่องราวเกี่ยวกับบุคคล และสถานที่แวดล้อม
5	ตลาด		เรื่องราวเกี่ยวกับบุคคล และสถานที่แวดล้อม
6	ฝายน้ำล้น		ธรรมชาติรอบตัว
7	ทุ่งนา		ธรรมชาติรอบตัว
8	สวนป่า		ธรรมชาติรอบตัว สิ่งต่าง ๆ รอบตัว
ภูมิปัญญาท้องถิ่น			
ที่	ชื่อ	เจ้าของ	สาระที่ควรเรียนรู้
1	การทำเกษตร	นายไสว ไววอน	ธรรมชาติรอบตัว
2	การทำขนม	นางรัตน์ หารินใส	ธรรมชาติรอบตัว
3	การสานส้ม	นายไมตรี แสงไสย์	สิ่งต่าง ๆ รอบตัว
4	การทอเสื่อกก	นางสมัย โพธิ์รอด	ธรรมชาติรอบตัว สิ่งต่าง ๆ รอบตัว

บทที่ 5

อภิปรายผล/วิจารณ์

การวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพื่อการพึ่งพาตนเองของวิถีชีวิตชุมชน ผู้วิจัยได้ดำเนินการการศึกษาบริบทเบื้องต้น เป็นการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ และงานวิจัยต่าง ๆ จากการมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตพื้นที่ 8 อำเภอ ดังนี้

- 1) อำเภอเมือง มีตำบลตะเบาะ 3 หมู่บ้าน ตำบลบ้านโตก 4 หมู่บ้าน ตำบลป่าเลา 2 หมู่บ้าน ตำบลท่าพล 5 หมู่บ้าน และตำบลวังชมพู 5 หมู่บ้าน
- 2) อำเภอชนแดน มีตำบลชนแดน 8 หมู่บ้าน ตำบลคงขุย 7 หมู่บ้าน ตำบลท่าข้าม 1 หมู่บ้าน ตำบลพุทธบาท 2 หมู่บ้าน ตำบลตะกุดไร 2 หมู่บ้าน และตำบลศาลาลาย 3 หมู่บ้าน
- 3) อำเภอหล่มสัก มีตำบลน้ำก้อ 5 หมู่บ้าน ตำบลน้ำซุน 7 หมู่บ้าน ตำบลบึงน้ำเต้า 5 หมู่บ้าน ตำบลนาซ่า 1 หมู่บ้าน ตำบลบ้านเนิน 1 หมู่บ้าน ตำบลศิลา 2 หมู่บ้าน และตำบลวังบาล 2 หมู่บ้าน
- 4) อำเภอศรีเทพ มีตำบลศรีเทพ 2 หมู่บ้านและตำบลบ่อไทย 1 หมู่บ้าน
- 5) อำเภอวังสามพัน มีตำบลหนองแวง 6 หมู่บ้าน และตำบลสระแก้ว 4 หมู่บ้าน
- 6) อำเภอน้ำหนาว มีตำบลหลักด่าน 2 หมู่บ้าน
- 7) อำเภอวังโป่ง มีตำบลห้วยเปือย 1 หมู่บ้าน
- 8) อำเภอเขาค้อ มีตำบลเขาค้อ 1 หมู่บ้านและตำบลริมสีม่วง 1 หมู่บ้าน

ดำเนินการคัดเลือกชุมชนที่ประสบภัยพิบัติ เพื่อเข้าร่วมงานวิจัยจากจำนวนหมู่บ้านในเขตพื้นที่รับผิดชอบทั้งหมด โดยการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายใช้วิธีสุ่มอย่างง่ายจากประชากรที่เข้าร่วมเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม รายละเอียดดังนี้

- 1) กลุ่มบุคคลที่มีภูมิปัญญา มีองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ยังใช้และสามารถถ่ายทอดได้ ที่อาศัยและประกอบอาชีพในพื้นที่ทำการศึกษา ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาท้องถิ่น ประชาชนทั่วไป และผู้มีความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น

2) กลุ่มผู้บริหารองค์กรท้องถิ่น ที่ได้อาศัยและประกอบอาชีพและเป็นผู้มีคุณสมบัติได้รับการเลือกให้ทำหน้าที่ตัวแทนการบริหารและปกครองท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย ที่สามารถกำหนดแนวทางยุทธศาสตร์หรือนโยบายในการแก้ปัญหาการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติโดยการใช้ภูมิปัญญา ท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบสำคัญสู่การนำไปปฏิบัติ ประกอบด้วย นายกองกิจการบริหารส่วนจังหวัด นายกองกิจการบริหารส่วนตำบล นายเทศมนตรี

3) กลุ่มผู้ประกอบอาชีพราชการประจำระดับหัวหน้าหน่วยงาน ในหน่วยงานด้านการปกครอง หน่วยงานรับผิดชอบด้านภัยพิบัติในพื้นที่ ไปปฏิบัติตามแนวทางนโยบายและ การประยุกต์หลักการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ร่วมกับหลักการแก้ปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ หลักวิชาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ประกอบด้วย หัวหน้าสำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย นายอำเภอ ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดเทศบาล

โดยมีข้อค้นพบของงานวิจัย นำเสนอตามลำดับได้ดังต่อไปนี้

5.1 สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

5.2 ข้อเสนอแนะงานวิจัย

5.1 สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลจากกรณีที่ได้ทำการศึกษาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ จากกลุ่มตัวอย่าง ทั้ง 3 กลุ่ม จากผลการสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ ได้แนวทาง 2 ลักษณะ คือ ด้านองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่รับรู้ ที่ก่อให้เกิดปัญหาการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ และด้านการนำองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนำมาใช้ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติที่ง่าย มีเหตุผลให้ประชาชนที่ประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติ สามารถนำไปใช้ได้ และผลจากการทำการศึกษาที่จะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ หากจะนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นในอดีต มาใช้อาจไม่ได้ผล เพราะในปัจจุบันเหตุทางธรรมชาติที่ของป่าไม้ถูกทำลายทำให้ฤดูกาลผิดเพี้ยนไปจากสมัยอดีต แล้วส่งผลให้สัตว์ที่มีพฤติกรรมในการคาดเดาและสังเกต เป็นสมมุติฐานตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ลดจำนวน จนถึง สูญพันธุ์ และทำให้สัตว์มีพฤติกรรมผิดเพี้ยนไป เช่นการร้องผิดเวลา ผิดฤดู การผสมข้ามพันธุ์ การอพยพถิ่นไม่เป็นที่ เป็นเวลา แต่ยังมีพฤติกรรมตามธรรมชาติที่ใช้สังเกต ตามองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนำมาใช้ได้ ในปัจจุบันได้มีวิวัฒนาการด้านเทคโนโลยีการพยากรณ์อากาศ ระบบ ดาวเทียม ที่คนในพื้นที่ได้เชื่อถือจนลืมภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้

5.1.2 ผลการสังเคราะห์รูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพื่อการพึ่งพาตนเองของวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดเพชรบูรณ์มุลกับเครือข่ายภาคีที่เกี่ยวข้อง

สรุปการสังเคราะห์รูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพื่อการพึ่งพาตนเองของวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดเพชรบูรณ์กับเครือข่ายภาคีที่เกี่ยวข้อง ได้ดังนี้

(1) ขั้นการป้องกันและบรรเทาภัย เป็นขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดเป้าหมาย และการวางแผนร่วมกับชุมชน รวมถึงการเตรียมความพร้อมชุมชนเพื่อร่วมดำเนินการวิจัยกับทีมวิจัย

(2) ขั้นเตรียมการ เป็นขั้นตอนการดำเนินการวิจัยภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาบริบทชุมชน เขตจังหวัดเพชรบูรณ์ เริ่มตั้งแต่ การป้องกัน การเตรียมซักซ้อมคนให้พร้อมรับมือ แต่ทั้งหมดนี้ต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนและท้องถิ่น ซึ่งแบ่งเป็น 3 ระดับ คือระดับตัวบุคคล ระดับพื้นที่ และระดับจังหวัด ดังนี้ ระดับตัวบุคคล คือ การเปลี่ยนวิธีเตรียมคนให้ตระหนัก และพร้อมที่จะดูแลตนเองได้เมื่อเกิดภัยพิบัติ ระดับพื้นที่ คือ การที่ชุมชนและท้องถิ่นในจังหวัดเพชรบูรณ์มีบทบาทหลักในการพูดคุย ร่วมกันทำแผนป้องกัน เพื่อให้เหมาะสมกับพื้นที่ของตน เพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง หากชุมชนเฝ้าแต่รอคอยความช่วยเหลือที่ส่งลงมาจะทำให้ชุมชนอ่อนแอลง ระดับจังหวัด จำเป็นต้องมีแผน

ป้องกันภัยพิบัติ รวมถึง การจัดการภัยพิบัติในระยะยาว ต้องทำทั้งระบบทั้งอุทกภัยและดินถล่ม ภัยแล้ง และ ภัยหนาว ของจังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดข้างเคียง

(3) ขั้นตอนสนองและฟื้นฟู เป็นขั้นตอนดำเนินการที่มุ่งหวังให้เกิดการขยายผลองค์ความรู้ที่ได้ เพื่อสร้างความยั่งยืนในการดำเนินการอย่างต่อเนื่องในอนาคต ภายใต้การมีส่วนร่วมของภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องที่มีต่อรูปแบบ ทั้งหมด 2 ด้าน พบว่า มีค่าเฉลี่ยอยู่ระดับมากทุกด้าน โดยด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวคิดที่สังเคราะห์ขึ้นอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย 4.26 และมีค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.36

สรุปได้ว่าผลการประเมินรูปแบบ ผู้เกี่ยวข้องมีความคิดเห็นต่อรูปแบบในภาพรวมอยู่ในระดับมาก สามารถนำไปใช้งานได้

5.2 ข้อเสนอแนะงานวิจัย

ข้อเสนอแนะจากการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับผู้ให้สัมภาษณ์ได้เกิดข้อสรุปได้ข้อเสนอแนะ 3 แนวทางที่จะนำไปปฏิบัติดังนี้

5.1.1 แนวทางของหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการในพื้นที่ โดยการใช้องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนสำคัญ การกำหนดยุทธศาสตร์และนโยบาย ของหน่วยงานท้องถิ่น (อบต. ทต. ทม.และอบจ.) และควรจัดเก็บรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ เพื่อการถ่ายทอดสู่การนำไปใช้ดำเนินวิถีชีวิตของ ประชาชนในพื้นที่และเพื่อการค้นคว้าข้อมูลองค์ความรู้ให้เป็นสารระบบ ที่สามารถนำมาสู่การวิจัย พัฒนา ประยุกต์ใช้ได้

5.1.2 แนวทางของหน่วยงานราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ควรเลือกหรือประยุกต์ใช้แนวทางองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้กับโครงการแก้ปัญหาการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติที่ถูกกำหนดจากนโยบายรัฐบาลกลาง

5.1.3 แนวทางของภาคประชาชนในพื้นที่ ควรตระหนักและเฝ้าระวังถึงสาเหตุที่เกิดภัยพิบัติ ธรรมชาติขึ้นในพื้นที่ที่มีความรุนแรงขึ้น จากการดำเนินวิถีชีวิตขาดหลักการพอเพียง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่มีการอนุรักษ์

บรรณานุกรม

- แคะเว่น ศรีสมบัติ และคณะ. สารองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเมียน(เข้า) ตำบลผาช้างน้อย อำเภอปง จังหวัดพะเยา : 2549
- พนัส พงศ์สุนันท์ และคณะ. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนน่าอยู่ : กรณีศึกษาจังหวัดราชบุรี. (พิมพ์ครั้งที่ 1) ศูนย์อนามัยที่ 4 ราชบุรี กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข, 2545.
- พนัส พงศ์สุนันท์ และคณะ. พลังชุมชน เทคนิคสำหรับวิทยากร(พิมพ์ครั้งที่ 1) โครงการตำราสำนักที่ปรึกษา กรมอนามัยกระทรวงสาธารณสุข นนทบุรี : 2546
- พนัส พงศ์สุนันท์ และคณะ. กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาเมืองน่าอยู่เทศบาลตำบลปรานบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์. ศูนย์อนามัยที่ 4 ราชบุรี กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข, 2546.
- พันธ์ทิพย์ รามสูต. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล: 2540
- ประเมินผลภายในและสังเคราะห์องค์ความรู้ สถาบันการเรียนรู้สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดพะเยา: 2549
- ดิเรก ธิการ. บริบทชุมชน (แฟ้มสะสมผลงาน ครูศศช. บ้านห้วยเอียน 2550)
- ธีรเจต อินเต็ม. บริบทชุมชน (แฟ้มสะสมผลงาน ครูศศช. บ้านสนามใต้2550)
- รายงานโครงการจัดทำแผนที่ทุนทางสังคมตำบลผาช้างน้อย อำเภอปง จังหวัดพะเยา. คณะทำงานฝ่าย
- วุฒิพงษ์ พันธุ์พัฒนกุล บริบทชุมชน (แฟ้มสะสมผลงาน ครูศศช. บ้านน้ำปุก2550)
- สำนักอนามัยสิ่งแวดล้อม. รวบรวมความการบรรยายพิเศษเรื่อง กรมอนามัยกับการพัฒนาอนามัยสิ่งแวดล้อมโดยกระบวนการเมืองน่าอยู่: 2539
- เสรี พงศ์พิศ. ชาวบ้านชวนคิด ภาพนิมิตการพัฒนา. สำนักพิมพ์คลังปัญญา, 2549.
- เสรี พงศ์พิศ. ร้อยคำที่ควรรู้. สำนักพิมพ์คลังปัญญา. กรุงเทพฯ:บริษัทงานดี จำกัด
- สมบัติ เมืองเจียง. บริบทชุมชนบ้านน้ำคะ (แฟ้มสะสมผลงาน ครูศศช. บ้านน้ำคะ 2550)
- อำนาจ เลิศคำ บริบทชุมชน (แฟ้มสะสมผลงาน ครูศศช. บ้านสนามเหนือ2550)